

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

57.

A NAGYKÖRÖSI NYELVJÁRÁS

IRTA
VASS BÉLA.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.
1909.

Ára 1 korona.

A majdnem huszonnyolcezer szinmagyar lakóssal bíró Nagy-körös (rendezett tanácsú város) Budapesttől délkeletre, Czegléd és Kecskemét között az északi szélesség $47^{\circ} 2' 3''$ és Greenwich-től számított keleti hosszúság $17^{\circ} 29'$ fokai alatt fekszik.

Nevének eredetére nézve két felfogás él a köztudatban. Az egyik szerint *Kör-ös* = egy körön, egy bizonyos határon belül fekvő föld, oly hely, melynek kerülete, hozzátartozó vidéke van¹. A másik nézet a *Körös* nevet a várost régen körülvevő köriserdő-től, illetve körisfától származtatja [a körisfát körösfának mondják ma is]. Érdekes, hogy a városi ref. egyházi és a ref. gymnaziumi pecsétben egy terebélyes körisfa teszi a cimert.

Legrégibb története évezredes homályba nyúlik vissza a 80,000 kat. hold határterületű városnak, de már historiai alapon bebizonyított tény, hogy a honfoglaló Árpád a határában levő s az elpusztult Alpár községen alul eső, Pusztaszer nevű síkságon tábozozott a hét magyar vezérrel².

Az itt mind maig látható hét dombot a hét vezér sátra helyének véli a hagyomány, mely a Nagykörösről oda kiránduló Aranyt is megihleti:

*„E halmon verette sátrát,
Homunk szerzője, diadalmas Árpád.
Innen tekinte szét uralkodó
Szemekkel a vitéz honalkotó.
Le a Tiszig, melyen túl ama
Berek sötéllik, a táj karama.“*

*4/ debrecen, 1871
Johanna Kulcsár*

1., L. Galgóczy: Nagykörös város monographiája " 84 l.

2., [Anonymus] Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Latinból magyarra fordította Szabó Károly Budapest. 1860. XIV. XVI. XXX. XXXVIII. XXXIX. XL. XLI. VLVl. fejezet.

Nagykörös város történetének megírásán kevesen fáradoztak. Legelső idevágó mű a „Nagy-körösi krónika“, írta Balla Gergely, jegyzetekkel és okmánytárral ellátva kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor 1856-ban 156 l., — továbbá itt említendő: „Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája, harmadik rész: a megye részletes leírása, írta Galgóczy Károly 1877“ (231—253. l.) végül ugyancsak Galgóczy Károly műve: „Nagy-Körös város monographiája“, Budapest Pátria 1896, 640 l., — mely a legterjedelmesebben, kritikai alapon, a városi levéltár felhasználásával tárgyalja Nagykörös történetét. Galgóczy mondja a monographiában — miután az alpári csatáról, a Duna-Tisza közének felosztásáról és Csepel-szigetének Árpád által történt megszállásáról szól:

„Mindezek oly tények és adatok, amelyek, ha nem veszük is szóról-szóra Béla király névtelen jegyzőjének előadását, amit, legujabb történészeink közül többen, több részére nézve kifogásolnak is, de a meglevő helyekre alkalmazva és a helyi bizonyítékokkal bővitve, történelmi hűséggel azt bizonyítják, hogy a hon alapításának sok első főténye azon a vidéken folyt le, amelyen Nagykörös fekszik; — hogy különösen ezen a vidéken történt a honalapító első döntő csata és az állam alkotó első nemzetgyűlés; — hogy e vidék már akkor nem volt népetlen, mert ezen akkor az eredetileg a magyarokkal rokon bolgár nép lakott¹, melynek fejedelmi székhelye éppen itt közelben Alpáron volt; — hogy a magyarok, mikor a vidéket és azután az egész Duna-Tisza közt elfoglalták, ezt nem pusztították el, lakósaikat nem üzték ki; hanem a földet a honalapító törzsek közt, minden lakósaival együtt osztották fel. És e vidéken éppen a legelőkelőbb vezérek: maga Árpád, Ete, Tass, Leél, Botond osztozkodtak.

Hogy e vezérek mindjárt megkezdték, a mennyire történelmileg tudva levő pásztornépi életmódjuk hozta magával, a tovább népesítést, és éppen itt aránylagos terjedelemben is eszközölték, annak ma is helyszini bizonyítékai vannak, nemcsak, hanem ez a történelmileg megállapítva levő körülményekből is ismét önként folyik.“

Igy hát a mostani Nagykörös vidéke, mely már a honfoglaláskor is népes volt, fejedelmi, illetve királyi birtok lett később.

Érdekes lenne, ha a história pontosan megállapítaná, hogy

¹, Horváth Mihály: Magyarország története. Második kiadás, 1860. I. kötet 16—17.

Szent-László 1097 körül a Zagyva és Tisza táján a jászoknak és II. István a Duna-Tisza közén a kunoknak mely helyeket adományozta?

Annyi bizonyos¹, hogy e helyek közé tartozott a szomszédos Kocsér, Kara, Lajos, Mizse, Bene puszták, amelyek közül Kocsér, Jászkara, Jenő és Lajos Mizse községgé alakultak.

E körülfogó jász és kun gyűrűnek valószínűleg volt valami nyelvi behatása a fiatal Nagykőrös nyelvére, mely erősebben fokozódhatott 1241-ben, a midőn a tatárjárás elől messze vidékekről menekültek az erősségéről híres várba.

Földvár és Csipvár elnevezés ma is fennmaradt s az 1894-iki országos régészeti ásatások bebizonyították a tojásdad alakú, 1 méter széles várfal létezését s a vár keleti oldala mellett elterült őstemetőt, hol római császári érmek és római fibulák kerültek elő a földből, tanubizonytságot téve arról, hogy a vár egykori lakói Dáciában rómaiak voltak.

A tatárjárás és az 1541 évvel kezdődő török uralom alatt szomorú időkét élt át az elpusztult közeli községek betelepülésétől egyre nagyobbodó város — jöllehet a török hódoltság első éveiben sietett magának védelem levelet szerezni a budai basától, Alitól², — de ez csak írott malaszt volt és csak nagyon kevésse védte meg a hordák pusztításaitól a várost, amely többszöri lerombolás, elpusztítás után is újra épült. A török hódoltság alatt adót fizetett nemcsak a töröknek, hanem a vármegyének is, bebizonyítván hazafias szellemét. Nagykőrös többrendbeli szabadalom levelei közül III. Ferdinándé (1647-ből) a legrégibb, mely kiváltságos jogokat biztosít a lakósoknak és a betelepülteknek egyaránt.

A török kiűzésével nem javult a város helyzete, egyes kóborló török csapatok, beszállásolt és táborozó katonaság, katonai adók és végrehajtások s a Rákóczy Ferenc szabadságharcban a kuruc-labanc küzdelem erősen megtizedelte a lakosságot, mely 1703—1711-ig „jóformán több zaklatást és pusztulást szenvedett, mint talán a hosszú török uralom egész második felében.”³, Az ezután bekövetkezett időszak a békésebb fejlődés jellegét viselte magán. A szinmagyar város lakossága hozzáfogott

¹, L. Galgóczy Nagykőrös város monográphiája 11 l.

², Nagykőrösi krónika 20 l.

³, Galgóczy Monográphiája 41 l.

az évszázadok zivatarainak anyagi pusztításait helyrehozni. Lassan-lassan helyrepótolta a mult idők veszteségeit. Növekedett, szaporodott, gyarapodott kiterjedésben, vagyonban, anyagiakban, fejlődött szokásaiban, erkölcsében s hogy tárgyunknál maradjunk, — nyelvében.

•

Minden esetre sajnálatos körülmény, hogy sem a jász és kun települések hatásait, sem a közeli községekből bevonult más nyelvjárásnak nyelvi hatásait nem áll módunkban kritikai vizsgálódás tárgyává tenni; megsemmisültek, elpusztultak azok a nagybecsű okiratok, feljegyzések, irományok, melyek az akkori község viszonyaira vethetnének valamelyes világot.

Pedig biztos adataink vannak a felől¹, hogy a jó erődítésű község falai közé 1615 táján Kécske (Ó-Kécske) lakosságának nagy része beköltözött, 1686-ban Buda visszafoglalása után a menekülő törökök dúlásai elől sokan futottak Kőrös falai közé, még pedig a ceglédiek, hódmezővásárhelyiek, szentesiek s más tisztántúliak. E községek lakóinak mai nyelvjárása is sok eltérést mutat a mostani kőrösitől, valószínű, hogy e különbség egyben-másban fennállott az időben is.

Biztosra vehetjük, hogy az erősen konzervatív szellemű Kőrös magába olvasztatta, elnyomta az összes besereglett nyelvjárásokat, amelyek egy fél emberöltő alatt assimilálódhattak az ottaniak kiejtéséhez.

Igy hát elmondhatjuk, hogy a nagykőrösi nyelvjárás nem szenvedett semmiféle idegen befolyást — leszámítva a töröknek nyelvünk egyetemlegességére gyakorolt hatását, szó átvételeit.

És mégis különös, hogy erről az érdekes sajátosságokat tartalmazó nyelvjárásról jóformán alig látott közlemény napvilágot. A szomszédos rokon, kecskeméti, halasi és szegedi nyelvjárásokról jelentek meg kisebb lélekzetű tanulmányok², valamint a különböző vidékek nyelvjárásainak feldolgozásában, tájszavainak, szólásmódjainak gyűjteményében több hasonlatosságot észleltem, amelyekre rendesen hivatkozom is, — de kimerítőbb tanulmányban senki nem foglalkozott e nyelvjárással.

¹, Galgóczy Monográphiája 22—23 l.

², Szántó Kálmán: „A kecskeméti nyelvjárás.” Nyr. 19: 357. Korda Imre: „A kiskunhalasi nyelvjárás.” Nyr. 15: 25. Négyessy László: „A szegedi nyelvjárás.” [Nyr. 15: 391. [Nagyobb hangtani tanulmány.] Nagy Sándor: „Dugonics és az altiszai nyelvjárás.” Nyr. 3: 250.

A nagykörösi nyelvjárás alak-, mondat-, és jelentéstana nem nyújt annyi tanulságos példát, mint a hangtana.

De a nyelvész szemében nem is a szókincs a legfontosabb hanem a nyelvtani sajátságok. Ezek a nyelvjárások legfontosabb jellemvonásai, mert a nyelv testét a hangok s a belőlük keletkezett szavak adják. Bennök éli a nyelv természetes életét, bennök figyelhetjük meg a nyelv legtipikusabb jellemző sajátságait.

E tanulmány írójának célja szülővárosa nyelvét idővel nagyobb arányokban feldolgozni, nyelvtörténeti alapon tenni kimerítő tanulmány tárgyává.

Dolgozatom hangtani változásainál a gyakori jelenségeket (gy)-vel, a ritkábbakat (r)-rel jelöltem, ahol pedig semmi jel nincsen, annál a hangváltozásnak csak az ott levő eseteit sikerült feljegyezmem.

A nagykörösi nyelvjárás határait bajos dolog pontosan megállapítani. A körülfekvő tanyákon már találunk jelenségeket pl. a szomszéd ceglédi, kécskei nyelvjárási sajátságokból is a körösi mellett. Mégis körülbelül kimondhatjuk, hogy a nagykörösi nyelvjárás míg délen érintkezik és összefoly a kecskemétivel, addig északon csak a szomszédos Nyársapátig terjed; keletről Jász-Karajenő Kocsér, nyugatról Lajos Mizse község és Bene puszták a határai.

Végül örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy kifejezhessem hálámat és köszönetemet dr. Zolnai Gyula kedves professorom iránt nagybecsű megjegyzéseiért és szakszerű útbaigazításaiért, valamint Papp Imre kollegám iránt, aki az anyaggyűjtésben szeretettel támogatott.

ÁLTALÁNOS JELLEMZÉS.

A nagykörsi nyelvjárás legjellemzőbb tulajdonsága az *özés*, ép' úgy, mint az alföldi nyelvjárásé.

A hol a köznyelvben közép *ő*-t találunk, a nagykörsi nyelvjárásban *ö* fordult elő pl. *Ögyé könyeret möggyé, ha nem kő tödd é maj' mögöszöd röggé*. Más hang helyett sohasem használ *ö*-t.

Az *ö*-zés uralkodó sajátság, mondhatjuk e nyelvjárás eleven ereje, mely minden új szót hatalmába kerít, a mint a lehetőség megvan rá. Négyesy mondja¹:

„Az *ö*-ző nyelvjárás ma is dolgozik, ma is folyton hódít, tehát a labializálás, mint hangtani eleven erő hat, most is. Az *ö*-zés e szerint aránylag nyiltan megindult s még ki nem merült hangfejlődési irányzatnak látszik. E tétel magyarázatául felhozhatom, hogy pl. a dunatiszaközi tájéjtés nemcsak *özik*, hanem *ö*-sít is. A köznyelv vagy más *ő*-ző nyelvjárás, ha *ö*-vel kap egy szót, meghagyja *ö*-nek; az *özö* nyelvjárás minden jövevényre ráadja a keresztséget, minden *ő*-t *ö*-re változtat. Ismeri az *ő*-t is, de nem használja, csak ahol kénytelen. S épen hogy ismeri, hogy ejteni tudja ezt a hangot maga is, épen ez mutatja, hogy mily erős érzék ösztönzi arra, hogy helyette más hangot ejtsen. Tehát a sajátság korántsem megállapodott, leverődött eredmény, hanem eleven tényező.“

Másik feltűnő sajátsága e nyelvjárásnak az *l r* hangok gyakori eltűnése és az ezzel járó széles ejtésű hosszú magánhangzók gyakorisága pl. *széllé, viharrá, akkó*, s így e nyelvjárás hangtana az irodalmi nyelvénél bővebb az *á é* s azonfölül az *ë* hanggal. A két előbbi többnyire pótlónyújtás eredménye s többnyire akkor fordult elő, ha kiesik az *l* vagy az *r*: *émék, háva, ére, ára*.

Az *ë* hang többnyire mély hangú szókban fordult elő. Nagykörsön csak ritkán találkozunk vele: *děák, szerda, dėsza, gyërtya, tē, nē, sē, ēgy* továbbá a *lē* (le) ígeköto s az *ē* kérdő szócskában.

¹) Négyesy László: Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből. Nyr. 15: 198—204.)

Említésre méltó még e nyelvjárás orrhangú magánhangzója, például *láⁿ, taláⁿ*.

I. HANGTANI SAJÁTSÁGOK.

A nagykörösi nyelvjárás a hangok változásait illetőleg tetemes eltérést mutat. — A hangoknak képzése általában a köznyelvvvel egyezik.

1. A hangok képzése.

Magánhangzók.

A rövid *a* úgy hangzik, mint a köznyelvben: *ablak, asztal*,
Az *á* kiejtése is rendes.

Az *ä* hang ismeretlen

Rendes kiejtésű az *e*: *redves, eped*.

A régi * *ē* mindig mint *é* jelenik meg, pl. *kéz, levél*; az az * *ē* azonban hol megmarad pl. *szögéⁿ, él*, hol meg *i-i*-re változik, pl. *pézít, níz, kík*.

Figyelemre méltó a nagykörösi nyelvjárásban az *ö* hang.

Az *ë*-t pótló *ö* különlegessége úgy a tárgyalandó, mint a szegedi és kiskunhalasi—általában az alföldi nyelvjárásnak. Azt is mondhatjuk, hogy e nyelvjárások egy rövid magánhangzóval gazdagabbak az irodalmi, sőt a köznyelvnél is.

Nagyon finom, de határozott kiejtési árnyalatot lehet megkülönböztetni e két szó *ö*-je között: *szörzött, öröm*. Négyesy szerint:¹

„Az alföldi *ö* nem egészen *ö* hang, labializálása nem tökéletes az *ë* helyzetéből csak útban van az ajakállás az *ö* felé.”

Regner Tivadarnak már feltűnik ez az alig észrevehető különbség s behatóan vizsgálat alá veszi a kérdést.² Ő az alföldi *ö*-t *ö*-vel jelöli s azt mondja, hogy hangrendileg olyan ellentétese az *a*-nak, mint az *o*-nak a rendes *ö*, vagy az *ä*-nak az *e*. [Ez volna, a mit ma *œ*-vel jelölünk. L. Balassa.]

E nyelvjárás magánhangzóit a következő táblázatban állíthatjuk össze [s a fent mondottak szerint a körösi *ö* (*œ*) hang helyét a következőleg illeszthetjük be:

¹) Négyesy László: Megérett kérdések a magyar vokalismus köréből. (Nyr. 15. 198—204.)

²) L. Akadémiai értesítő. 1858, 536—549 l.

	Mély hangzók		Magas hangzók		
	Széles ejtésűek	Szűk ejtésűek	Széles ejtésűek	Szűk ejtésűek	
Felső ny. állás			<i>i</i>	<i>í</i>	zárt
Középső ny. állás			<i>ë</i>	<i>é</i>	félíg nyílt
Alsó ny. állás		<i>á</i>	<i>e ê</i>		nyílt

} Labiálisak :
(Nem ajak hangok)

Felső ny. állás	<i>u</i>	<i>ú</i>	<i>ü</i>	<i>ű</i>	zárt
Középső ny. állás	<i>o</i>	<i>ó</i>	<i>ö</i>	<i>ő</i>	félíg nyílt
Alsó ny. állás	<i>a á</i>		<i>æ</i>		nyílt

} Labiálisak :
(Ajak hangok)

Mássalhangzók.

A *ly* hangot nem ismerik, helyette állandóan *j*-t ejtenek: [pár eset kivételével pl. *pályinka*,] *kiráj*, *gója gaj* stb.

A szó végén levő *h* hol hangzik, hol meg elmarad: *ju*, *mé* és *méh* stb.

A mássalhangzók különben ugyanazok, mint az irodalmi és köznyelvben.

A *dz* csak ritkán fordul elő: *gubódzik*, *babádzik*, *fiadzik* stb.

A hiátust nem kedveli e nyelvjárás; vagy egyik hangzó esik ki: *gazd'asszó*, vagy *j* (hiátus pótló *j*) kerül a két hangzó közé: *mijaz*, *fijam*, — vagy esetleg indulatos beszédben *h* pl. *Hova sihet*, *mög ihed* — de *sijet*, *ijed*, alakok is használatosak. (L. a menny. hangvált.)

2. Minőségi hangváltozások.

Magánhangzók: A.) Zártabb hang áll nyíltabb helyett.

a.) Elülső nem ajakhangok:

e helyett *i*: *kilis*, *messzi*, *girinc*.

é helyett *i*: *eszit*, *fejibe*, *enyim* [általános a magas hangú szók birtokos személyragjának 3. sz. alakjában.]

ê helyett *í*: *kilís*, *líp*, *níz*, *típ*.

b.) Elülső ajakhangok:

ö helyett *ü* (r): *lük*, *gyün*, *cüvek*, *türüközö*.

ő helyett *ű* (r): *söprű*, *kű*, *lű*, *bű* (de *fő* a leves.)

c.) Hátsó ajakhangok:

a helyett *o* (r) *bogias*, *sarogia*, *lábom*, *oztán*,

o helyett *u* (gy) *csuda*, *séhun*, *bukréta*.

ó helyett ú (gy) *rúzza, miúta, rúlam.*

Ily *ú* hanggal fordulnak elő a *ból, tól, ról* ragok és a régi *ól-úl: kúdús, azúta, házbul, asztalbul, órárul (házbu, asztaltú, órátú)* — de *aló* (nem *alú*) pl. *a pad aló* (alól.)

B.) Nyiltabb hang áll zártabb helyett.

a.) Elülső nem ajakhangok:

i helyett *ë* (r): *gëda, dëák, vëlla.*

i helyett *e* (r): *mögén* (megint.)

i helyett *é* (r): *jázmén* v. *jázmér, székes főd.*

i helyett *é* (r.): *még, maséroz, kommandéroz, küméves, méhely.* (Ered. *miv-*).

b.) Hátsó ajakhangok:

u helyett *o* (r): *págyimentom, kalendárium, petlórium.*

o helyett *a*: *bagja, tallat, (s[oh]asë.)*

C.) Elülső hang hátsó helyett:

o helyett *ë* (r): *gëlyva, pëlyva, kunyërál.*

a helyett *i* (r): *mutizsd, sipka.*

a helyett *e*: *filegoria, honnen, onnen,*

D.) Hátsó hang áll elülső helyett:

i helyett *o*: *oskola.*

é helyett *á*, gyakori a felt mód egyes szám első szem-ben, *innák, látnák.*

E.) Ajakhang nem ajakhang helyett:

ë helyett *ö*: [főjellemvonása a nyj.-nak] *embör, lösz, köd-mön* stb.

i helyett *ö*: *ösmer, körösfa.*

e helyett *ö*: *öspörös.*

i helyett *ü*: *gyü* (te!)...

F.) Nem ajakhang áll ajakhang helyett:

ü helyett *i*: *siket, bikk* (fa).

ü helyett *i*: *kisó* (külső).

ü helyett *i*: *hives* (de *hüvös is*), *nyí, nyíves.*

ö helyett *e*: *fékető* (fejkötő), *kemén* (mag).

ö helyett *é* (r): *szülém, fékető.*

ö helyett *i*: *girhes.*

Mássalhangzók. A., A hangképzés módját illető változások.

1. Zönge hangok zöngések helyett:

j helyett *ny*: *varnyú, pörnye, bornyú.*

j helyett *ly*: [ritkaság, mely kivételt képez] *hély*a, *tolvaly*.
gy helyett *ny*: *mönyök*, *mönyiünk*.

2. Zöngés hangok zönge nélküliek helyett:

t helyett *d* (r): *piünkös*d, *viszke*d az órom (Nyr. 3: 226.),
szép *mind* a napfény (Nyr. 4: 278.), *dúr* (túr).
s helyett *zs*: *Ambrúzs*.
sz helyett *z* (gy): *kaparáz*, *csöcsöréz*, *böngéz*.
h helyett *j* (r): *oláj*, *fejér*.
k helyett *g* (r): *agácfa*, *regruta*, *üszög* (Nyr. 15: 66.)

3. Zöngés hangok zöngehangok helyett:

l helyett *j* (r): *sajáta*, *főjhő*, *tajiga*.
ly helyett *j*: [csaknem az összes *ly* helyett] *gója*, *apáj*,
mejjire (Nyr. 3: 423).
r helyett *j*: *mártélj*, *máltélj* (martir, malter).

4. Zönge nélküli hangok zöngések helyett:

zs helyett *s*: *sindöly*, *salugáter*.
gy helyett *cs* (r): *göröncs*, *göröncségös*, *varancs*, *varancsagos*.
dz helyett *c*: *bocfa*.

5. Zönge hangok egymás helyett:

r helyett *n*: *mán* (én nem adom).

6. Zöngés hangok egymás helyett:

g helyett *d*: *inderkodik*:
gy helyett *j*: *hajma* (Nyr. 15: 67).
j helyett *gy*: *gyüvök* (minden alakjában *gy*-vel.)

7. Zöngenélküliek egymás helyett:

cs helyett *t*: *piszkos* a *tiülköd* (csüülköd).
t helyett *cs*: *hencsereg*.
t helyett *k*: *pamuk*.
t helyett *p*: *hempörög*, *pücsök* (de tücsök is).

B. A hangképzés helyével összefüggő változások.

1. Torokhang inyhang helyett:

gy helyett *g*: *igenyös*.

2. Torokhang ajakhang helyett:

p helyett *k*: *kukorog* (de kucorog is).
f helyett *k*: *hokmancsöpp*.

3. Inyhang foghang helyett:

n helyett *ny* (gy): *keszkenyő*, *nyől* (Nyr. 15: 66.), *vonnyigó*, *kényeső* (Nyr. 8: 235.)

sz helyett *s* (r): *tarisnya*, *csörösnye* (de *csörösznye* is).

z helyett *zs* (r): *zsacskó*, *csizsma*.

l helyett *ly*: *pályinka*.

t helyett *ty*: *töporlyű* (Nyr. 15: 67).

4. Foghang ajakhang helyett:

p helyett *t*: *tróbál*.

p helyett *c*: *kucorog* (de *kukorog* is).

5. Foghang inyhang helyett:

ly helyett *n*: *mihent*.

ly helyett *l*: *luk*, *hüvel* (de *hüvej* használtabb).

ny helyett *n* (á): *hántak*, *lán*, *asszon*.

Itt sajátságos esettel állunk szemben; a közbeszéd nem eléggé határozott kiejtésében nem palatizálódik az *ny* és helyette *n*-et ejtenek, vagy még ez az eset is elmarad *s* az *ny* előtt álló magánhangzó lesz orrhanguvá: *cigá*, *kemé*.

6. Ajakhang torokhang helyett:

g helyett *b*: *uborka*.

7. Inyhang ajakhang helyett:

m helyett *ny* (r): *nyanya*, *citrony*, *Ádány*.

8. Ajakhang inyhang helyett:

ny helyett *m* (r): *hum* (de *hunyni* is), *torom*, de *tornyán*, *humok* (Nyr. 4: 329).

9. Ajakhangok egymás helyett:

f helyett *p*: *Józsep*, *piláp* (mézestészta féle).

pp helyett *bb*: *főkébb*, *vékkébb*. (végkép).

b helyett *p*: *pojhos*.

10. Inyhangok egymás helyett:

ly helyett *ny*: *vőfény*.

cs helyett *ty*: *loty-poty* (locs-pocs).

s helyett *cs* (r): *köröszti-kacsú*, *innencső*, *csajka* (sajka), *csekéj* (sekéj) (Nyr. 15: 544).

11. Foghangok egymás helyett:

sz helyett *c* (r): *viack, allac.*

s helyett *sz*: *szívó* homok.

t helyett *c*: *kalicka.*

r helyett *l* (r): *kanáli, elfanyalodik.*

3. Mennyiségi hangváltozások.

A) Időmértéki változások.

Mint a dunáninnyi tájszólások általában, úgy e nyelvjárás is különösen kedveli a hosszú hangzókat, főleg az oly esetekben, mikor az irodalmi nyelvben, vagy egyes nyelvjárásokban ingadozás van. E tekintetben tovább megy, mint a szomszéd szegedi nyelvjárás, hol különösen ez a sajátság erősen ki van fejlődve. Ott ugyanis gyakori eset, hogy a magánhangzós szavakat bizonyos esetekben röviden használják. Ily kivételeket a nagykőrösi nyelvjárás csak a legritkább esetben tűr meg, akkor is főképp névmásoknál és határozóknál.

a) Rövid hang áll hosszú helyett.

Magánhangzók. A hangzók megrövidülhetnek képzésben: *borigat* (*borít*-ből), *hajligat* (*hajlit*-ből). Ritkább a rövidülés névmásoknál és határozóknál: *neköm* (*néköm*), *neköd*, *neki*, *nekiünk*, *nektök*, *nekik* (de *néköd*, *néki*, *nékiünk*, *néktök*, *nékik* is használatos); ily rövidülések még: *közelebb*, *hova*, *akarni*.

Az *ul*, *ül* végű igék a ragozatlan alakjukban mindig rövidek: *fordul*, *indul*, *mögggyögyul* (Nyr. 3: 321.), *sántul* (Nyr. 2: 463.), *fütyül* (Nyr. 4: 137.).

Rövid hangzó áll a következő tőszavakban: *akar-akar*, *sudar*, *hetfő*, *fonal*; az *édes ides*-nek mondva anyát jelent, ellenben bosszan ejtve rendes jelentését tartja meg.

Ingadozik a hangzó rövidsége az *ul*, *ül*, *ol* rangoknál: *alul*, *belüle* és *belüle* (Nyr. 3: 424.).

Rövid *o* áll a következő szavakban: *Róza*, *Pátronánk*, *Nojé*.

Az *úgy ú*-ja megrövidül, ha az *ë* (e) kérdőszócskával kerül kapcsolatba: *ugyë* *dërek* dolog?

Mássalhangzók: Ritka jelenség, de előfordul a mássalhangzók megrövidülése. Igy rövid mássalhangzó áll a következő szavakban: *álomás*, *virad*, *halod-ë* (csak a kérdőszócskával kapcsolatban, különben hosszú magánhangzóval használatos, *hallod*, *hallottam*).

b) Hosszú hang áll rövid helyett.

Magánhangzók. Némely szó rövid és hosszú magánhangzóval is előfordul, de ilyenkor a kétféle kiejtés között néha értelmi különbség van: *sugár* (napsugár) és *súgár* (az ostor végébe kötött

csattantó, többnyire ló sörényéből); *futó* (pl. betyár), *Futó* családnév.

A *tyúk*, *nyúl*, *kút*, *hús*, *csűr*, *szűz* egytagú szók főhangzója hosszú marad a tárgyrag előtt és a többesben is, továbbá a *n* ragos alakban és minden ragozás vagy továbbképzés esetében is, ellenben: *tűz*, *tüzet*, *tüzek*, *tüzeknek*, *tüzeket* és *tű-es*.

Hosszú hanggal ejtődnek: *hágy*, *nyél*, *kél*, *mér* (merni, meríteni), *vész* (elvesz), *ösmér*, *tűkör*, *cúkor*, *biró*, *csúnya*, *hívatal* szívós, *mindég*, *ír*.

Az *l*, *j*, *r*, *z* kiesésével keletkező pótlónyújtásnál legtöbbször a magánhangzó hosszabodik meg: *repűve*, *téföl*, *akkó*, *fődhő*.

Az *ít*-végű igék mindég hosszú *i*-vel: *említ*, *tanít*, *segít*, *szépit*; továbbá *említek*, *tanítok*, *segítek*, *szépítek*.

Mássalhangzók. Egyes szavakban: *esső*, *üllőke*, *mennél*, *bosszant*, *átajjába*, *tülle*, *rúlla*, *belülle*, *hamarossan*; vöttem neki csizmát, *pirossat* (Nyr. 9: 360).

A vég-*n* megnyúlik az *on*, *en*, *ön* helyhatározói s a módhat, ragban: *házonn*, *vízönn*, *szépenn*, *lassann*.

Ide tartoznak azok az esetek, amidőn a kiesett *j* és *l* helyett vagy a magánhangzó, vagy a mássalhangzó megnyúlik pl. *hót* embör, *ucca* (de *ucca* is); mindkettő megnyúlik: *kinyítt*. Nagyon ritka eset, hogy rövid mind a két hang: *űjön* *lő* (de *űjjön* is).

B) Szorosan vett mennyiségi változások.

a) Bővült alakok.

Érdekes sajátsága e nyelvjárásnak, hogy a névelős kifejezésekben különösen indulatos beszédben a mássalhangzón kezdődő szavak kezdő hangja megnyúlik, illetve megkettőződik s a szó úgy hallatszik, mintha a névelő viselné az egyik (megkettőzött) hangot pl: *any nyul*, *ap pap*, *af farka*: ez esetekben nem anynyira hosszúvá lett hangot, mint inkább két külön hangot lehet megkülönböztetni.

Szintén figyelemre méltó és járulékt magánhangzónak nevezhető az a sajátság, mely Nagykőrösön különösebben a parasztyermekeknel és serdültebeknél észlelhető; a népiskolában a szótagoló olvasásnál, a közbeszédben pedig a mondat utolsó szavának végmássalhangzóját (tehát csak ha az utolsó szó mássalhangzón végződik) tökéletlenül labializált, szűk ejtésű *ö*-vel toldják meg, mely nem hangzik egész tisztán pl: *látom^ö*, *tudod^ö*, *harag^ö*, *ablak^ö*, stb.

Magánhangzóval bővült néhány idegen szó, mely eredetileg mássalhangzó csoporttal kezdődött: *garádics ispitály*, *oskola*, *gëréta*, *dërága* (vagy *drága*)*, *kovártély*, *karajczár módra*. (Nyr. 3: 477).

Magánhangzóval bővültek a szó belsejében: *tekenő*, *méréközik*. Mássalhangzóval bővültek a szóban: *fáintos*, *meriget*-ből lett

meringel, a szó végén: *rozmaring*, *viack*, *tulipánt*, *innend*, *onmand*. — Az eredeti *k-t* látjuk megőrizve e szóban: *punktumos*.

A hiátust leginkább *j*-vel pótolja e nyelvjárás: *jó jë? diják*, *má jën nem*, nagy ritkán *v*-vel, *rivaszt*, vagy *b*-vel *ribaszt*, előfordul a hiatus pótló *h* is: *sihet* (alig hallhatóan).

b) Hiányos alakok.

A nagykörösi nyelvjárás elveti mindazon mássalhangzókat a szó elején és végén, amelyeket a közép alföldi s a többi nyelvjárások elvetnek.

A szó végén elveti az *-el*, *közel*, *föl* igehatározók s igekötők, *vel*, *kor*, *ször*, ragok, *-ol*, *-öl* s a második személy igevégzet utolsó *l*, *r* betűjét, úgy azonban, hogy az előző hangzó pótlólag megnyúlik. (Nyr. 15: 545).

Az *ö*-zésen kívül ez a főjellemvonása a nagykörösi nyelvjárásnak. Nézzük először is, hol esik ki az *l*; kimarad: 1.) a szó végén minden *l*-en végződő névrágban, tehát a *nál*, *nél*, *ból*, *ből*, *tól*, *től*, *val*, *vel*, *ról*, *ről* hat. ragokban: *kézbű*, *háztű*, *gyalúva*, *mezőrű*; 2) a második személy igerágban: *tősző*, *jártá*, 3) a szó belsejében kimarad az *ul*, *ül*, *ál*, *gál*, *gél*, *kál*, *kél* képzős igéknél a ragozásban, ha az *l* szótagot zár: *metétek*, *ugrátunk*; de *meté-liünk*, *ngrálunk*, 4) a határozóknál: *jó*, *rosszú*, *körübelő*. 5) a névutóknál: *alú*, *nékű*, *fölű*. 6) Már magában a szótőben kikopott az *l* a következő szavakban: (pótlónyújtással) *vőgy*, *főd*, *kőt*, *től*, *zöd*, *vót*, *gyümölcs*, *hónap*, *bótos*, *ódal*, *szogáló*, *fét*, *kóbász*, *fót*, *tőgy*, *kücs*, *hód*, *pócz*. 7) A legtöbb egytagú *l* szótő névszó ragozásánál kiesik az *l*: *fára*, *débe*, *bára*, *fébe* (hagy). 8) Kimarad az *l* a legtöbb *ol*, *öl* (oly, öly) végű szókban: *akó* (akol), *téřő* (teřfel), *bagó* (bagoly), *törkő* (törköly), *göncő*, de: *komoly*.

Ingadozó az *l* használata a többtagú nevek végén az *al*, *el* végő szóknál: *asztá* és *asztal*, *kazá* és *kazal*, *hiüvé* és *hiüvel* v. *hiüvely*, *kengyē*, *kengyel*, *lengyē*, *lengyel*. Ingadozó még az *l* kiesése a *l* képzős igékben, hol a *k* előtt meg is marad, ki is esik: *rossz-szákodik*, *rosszalkodik*, *sivákodik*, *sivalkodik*.

Kiesik az *r*: 1) leginkább a szó végén (pótlónyújtással) különösen ha utánna mássalhangzó következik: *miko*, *akkó*, *másszó*, *éccő*, de ragok előtt megmarad az *r*, tehát: *éccőribe*, *éccőrré*. (Nyr. 3: 226.), *hamá* de, *hamarjába*. (Nyr. 3: 226). 2) a szóban: *szömőcső* (szemölcs) *bisáma* (birsalma).

Kiesik az *n* és *ny*: Tőszókban: *péz*, *ikább*, *rátotta*, *tésúr*; a *ban* *ben* ragok *n*-je minden nyom nélkül elvész: *házba* *fiókba*. Gyakori eset, hogy az *n*, *ny* kiesésével az előttük álló vokális orrhanguvá lesz, vagy legalább nagyon gyengén hangzik az *n* és *ny*: *láⁿ*, *kemé^{ny}*, *hiszōⁿ*, *bizoⁿ*, (bizony), *haszoⁿ*, *máⁿ*, ezt is hallani: *csinyynyá* bányatok (Nyr. 2: 421.) *tá* (tán). Hasonló eset

áll fenn, ha az *n*, *ny* szótagot zár: bá^{ny}tya, haⁿgya, hasonló ké^{ny}szörít.

Kiesik az *m*: *së* (sem). Orrhangúvá válik az előtte álló magánhangzó az *m* kiesése által: *toro^mba*, *kalastro^mba*, de így is: *toróba*, *kalastróba*.

Elmarad a *z* a szó végén az *az*, *ez* mutató névmásnál: *a vót a legszöbb, mi je?*; *a hoz, höz* (a *hez* ismeretlen) ragok végéről kivétel nélkül elmarad: *számárhó*, *kerítéshő*. — Szó közepén elmarad: *bion*.

Elmarad a *j* amidőn is hiányát mindig pótlónyújtás jelzi: *bül*, *énnye téföl*. A szó belsejében elmarad még: több *jt* képzőjű cauzatív igéből: *gyüt*, *gyút*, *nyút*, *fünni búnni*. A szó végéről a vég magánhangzó megváltozásával: *paraj* = *paré*, *taraj* = *taré*, de használatos a *taréj* is.

Elmarad a *t* mint tárgyrag kérdésben: *mi csinász?* némely szó végéről csak akkor marad el, ha mássalhangzó követi pl.: *mos hova mégy?* de: *most aszt akarom*; vagy: *paraszlegény*, *paraszgunya*, de: *parasztaszó^{ny}*.

Pótlónyújtás nélkül kiesik a-*t*: *ezüsbé*, *Szengyörgynapja* (Nyr. 3. 321). Elmarad a *t* nemcsak a ható, hanem a gyakorító, igeképző előtt is a *t* végű cauzatív igéknél: *veszíhet*, *taszíhat*, *lapígat*, *szorigat*.

Elmarad a *d*: szó végén, ha utána mássalhangzón kezdődik a szó *maj* *lë* töszöd; de leginkább parancsoló módban: *nyízs ki*, *csab ki ja bajuszt* (Nyr. 5: 266). Pótlónyújtással esik ki a *d*: *hallám* (hadd lám helyett), *hannízöm*; valamint ez alakban: *mög van széve* (szedve). Nem áll be pótlónyújtás: még szöhet.

Elmarad a *v*: nyom nélkül: *pílar* (Nyr. 9: 360.) Pótlónyújtással e három igében: *riók*, *sziók*, *hiók* (többsnyire hiátus-pótló *j*-vel), *hísz*, *hí*, *hítok* v. *híttok*, *hínak* v. *hínnak*, *szítok* v. *szíttok*, *ritok* v. *ríttok*; de *hívott*, *szívott*, *rívott* (pl. képű).

Elmarad a *gy*: az *egy* számnév, illetve határozatlan névmás végéről mássalhangzón kezdődő szavak előtt, amidőn is ez megnyúlik: *éccsikó*, *éddarab*, *ékkicsit* stb.

Elmarad az *s* az *s* végű melléknevek, általában *s* végű névszók végéről, ha utánnok *cs*, *zs*-vel kezdődő szavak állanak, midőn is pótlónyújtás jelzi az elveszést: pl. *kiccsikó*, *piroccsizma*, *barnázzsák* (barnás zsák).

Elmarad a *h*: a szó elejéről, különösen, ha előtte kemény mássalhangzó áll: *mi jót ozott ké?* *éccő* *ogy attlam* (Nyr. 9: 360). *Ju*, *mé jurú* (juh, méh, juhról). (Nyr. 8: 461).

Általános *hiszen*-nek *iszen*, *h* nélküli használata.

Elmarad a *k*: *ájé ké fő*, *űjé ké lë*, *igyé ké* v. *keⁿ*.

Két összekerülő magánhangzó közül a hiátus elkerülése végett kiesik az első: *rám*, *räd*, *rä*, *Vargestók*, *lány* stb. sőt még két külön szó által alkotott hiátust is ki szokott kerülni a

nyelvérzék az egyik hangzó kiejtésével: *gazdasszony, jójszakát, ráadás, tuttáradam* stb.

Sűrűn előfordúlnak a koptatott és összevont kifejezések: 'csértesség a Jézus (Nyr. 4: 83), *biz', oszt', mik* (melyik), *nem tom, aszongyák, agygyisteⁿ* (Nyr. 2: 513), *éccsapám, éccsanyám* (Nyr. 5: 265), *jék má no! dejszen. nojszen, tom, tód, tood* (tudom, tudod) (Nyr. 9: 361), *hájszén v. hájszeⁿ* (hát hiszen) stb.

Vannak szavak, ahol egész mássalhangzó csoport esik ki, ilyen főleg az *ért* rag két utolsó betűje, mely kivétel nélkül kiesik mindenütt: *pézé, sëmmié, lapáté*; az *nd* marad ki e szavakban: *keⁿ, miⁿ*, a végmagánhangzó még orrhangúvá is válik. Hasonló az eset a *szen* szóval, mely jelzős kifejezésben: *szeⁿ Pál, szeⁿ lélok*-nek hangzik.

A hangcsoportban egy mássalhangzó kiesése folytán az utána való mássalhangzó nyúlik meg. Itt a következőleg csoportosíthatjuk az eseteket.

Ajakhangok: *pb—bb*: *kalabba, szerebbe*; *bp—pp*: *darappatkó*; *pdm—mm*: *kammög, harammög*.

Foghangok: *gyn—nn*: *honné, énnem* (egy nem); *dn—nn*: *szalanna, repenne*; *dsz—cc*: *hatoccó, halacc*; *tsz—cc*: *kéccő haccó*; *dl—ll*: *palló, pallás*; *nl—ll*: *haszollesés*; *rl—ll*: *vándol, legény*; *tlđ—dd*: *lopoddészka, látoddarab*; *zsz—ssz*: *asszámit, tísszó, szásssó*; *ssz—szsz*: *nyálasszszájú*.

A hangátvetés.

A nagykorösi nyelvjárásban ritkán fordul elő hangátvetés. A főbb esetek a következők: *karalábé, koréla, pellórium, sölé-resztő* (Nyr. 8: 235.), *kanál-kalán, tenyerem-terenyem, ögyvez-özvegy* (Nyr. 2: 425.), *laska-laksa, bütyök-bütykő, fekete-feteke, hegedű-hedegű*.

Szótagalkotás.

Itt érdekes tüneménnyel találkozunk, mely fellelhető a kiskunhalasi és szegedi nyelvjárásban is; ez az áthúzás (a szótag olvasásnál), mely tulajdonképen nem más, mint a szó végső mássalhangzójának átnyújtása a következő magánhangzóval kezdődő szóhoz: *a zétel* (Nyr. 2: 368.), *a zördög* (Nyr. 3: 29.), *a zórunk alá* (Nyr. 2: 514.), *a zisteⁿ* (Nyr. 2: 517.). Két szó közötti hiátuspótló-j-t is az utolsó szóhoz viszi ár a nyelvérzék pl: *ha ja zisteⁿ; de jén tudom, jó jé?* stb. (Nyr. 15. 548.).

Hangzó átváltozása mássalhangzóvá.

Csak a legritkább esetben fordul elő: *ó szűz Márja* (Nyr. 4: 178.), e. h. *Mária*. Ezt a jelenséget könnyen megérthetjük, ha a j átmeneti természetét (a magán és mássalhangzók között) figyelembe vesszük.

II. ALAKTANI SAJÁTSÁGOK.

I. Szöösszetétel.

E nyelvjárás sokkal kevesebb alaktani sajáttságot mutat, mint hangtanit.

a) Mellérendelő összetételek: *tulyi-mulyi* (bamba), *genyegunya* v. *gesznye-gusznya* (összevissza), *ciróka maróka* (gyermekversből), *eskem beskem* (tréfás esküforma), *gyütt-mönt*, *csiga-biga*.

b) Alárendelő összetételek:

1.) Melléneves összetételek: *nagy ihú* (nagy étkü), *gyalog-szék*, *fenő*, *vakszöm*.

2.) Birtokos összetételek: jelöltek: *napfökötte*; *istentehénkéje*, *istenszamara*, *ünnepszombattya*; jelöletlenek: *kertajtó*, *házfödél*, *pipamocok*.

3.) Tárgyas összetételek: *ammondó*, *kutyaszorító*.

4.) Határozós összetételek: *tüledáló* (bő szoknya), *kéccörbúza*, *kéccörliszt*, *hajábakrumpli*, *féreszájú*, *ajjaszéna*, *magbaváló*.

5.) Melléknévi igeneves összetétel: *vágómarha*, *ölőcsirke*, *szopóbornyú*; érdekes kifejezések: *egy átó hejbe*, *egy ütő hejbe* (egy álló v. egy ülő helyben, egy ülés v. állás alatt).

6.) Több szóból álló összetételek: *kislábújj*, *jajjajkóró*, *ökörfarkkóró*, *ördögoldalbordája*, *mosószékláb*, *hétköznapi*.

Összetétel által nyomatékossá válnak a következő szavak: *környeskörű*, *egyesegyedű*, *végellősvégén*, *kellős-közepibe*, *telidösteli*, *kivilágoskivirattig*.

2. Szóképzés.

1. Igeképzés.

a) *Deverbalis* igeképzés.

Gyakorító igék. Az *l* képzővel: *bizsörél* (csiklandoz-féle jelen-téssel), *zuhol* (elver); képzőbokrai *k+l*: *szipákol*, *tapsíkol*.

A *g* képzővel: *rőzhög*, *mekög*, *nyefög*, *hortyog*, *csobog*, *bufog*, (dobog), *kuncog* (kunyerál), *elsatytyog* (elődalog) stb. Képzőbokrai *n+g*: *hajlong*, *szállong*, *borzong*; *r+g*: *bidörög* (bódo-

rog), *bizsörög* és *csámborog* (kószál); *n+gat, get; borzoⁿgat, ta-piⁿgat, szoriⁿgat; n+gál: kóriⁿgál, hajloⁿgál, v. hajloⁿg.*

A *d* képzővel: *tapod, lőkussad* (lekuporodik, ledől, lefekszik); képzőbokrai: *d+ál, él: harapdál, rugdál v. rugdal, csipdel.*

A *gat, get* képzővel: *hasigat, teriget, toszigat* (taszigat v. tasziⁿgat).

Ász, ész képzővel: *hajkurász, zavarász.*

Z képző és bokrai: *visitöz, hancúroz, sütkéröz, karmoláz.*

Mozzanatos igék: *an, en* képzővel: *szottyán, ruccan, pörčen sörčen, buggyan.*

N+ t-vel: *osont, durrant, fröcscsent, szottyant, kommant; - it* képzővel: *sejdit, szívít v. süvít, viczorít.*

Szenvedő igék: *tat, tet* képzővel: *dicsértessék a Jézus* (úgy-szólván egyetlen eset).

Visszaható igék: A *d* képző és bokrai: *ód, öd: fűjódik, rakódik, ütődik, elődődik; kod, köd: nevéködik, üzeködik* (üzerke-dik); *dz: kéredzik, fűtődzik, fűjhődzik; koz, köz: mérekeződik, szá-ritkozik, mutatkozik.*

Míveltető igék. A mai *it* képző régebbi alakjaival is találko-zunk: *fakajt (?), szalajt (?), hasajt; at, et* (általános képző): *nézet, folyat, értet.*

Aszt: kifáraszt, kiszáraszt; tat, tet: jártat, szármasztat, hibásztat.

Érdekes a *dönt* jelenének 3-ik személye: *dűt.* (Minden idő-ben *dűt*-ből.)

b) Denominalis igeképzés.

E téren kevés figyelemre méltó találkozik a nagykőrösi nyelv-járásban. Leginkább *l* és *ll* képzővel: *gépél, tőgyél, barkácsol* (szétfoszt, szétpelyhez), *csutakol, tetejel*, érdekesek a *drágállom, kicsillóm, sötétellóm, kevesellóm* — kifejezések (*drágállom* = azt mondom, hogy drága, *kicsillóm* = azt mondom, hogy az illető dolog kicsi). [V. ö. Nyr. 21: 129. Zolnai Gy. és Nyr. 23: 475. Mikó P.]

z-vel: *ágyaz, könyerez, hibáz-ik* (híjja van); *int: puhint, lágyint; szt: hírósztól, marasztal; ít: csúnyit, piszkit; öd, öd: kinlódik, nyüglódik; kod, ked, köd: disznóködik, kutyákodik, em-börködik, szömfülesködik, butáskodik; dz: pillédzik v. bőrdödik* (a tej).

2. Névszóképzés.

a) Deverbális névszóképzés.

Itt mindenekelőtt egy sajátosságos deverbális kifejezésről kell megemlékeznünk, melyet ható képzővel ellátott igéknél észlelhe-tünk: *áhatnám van, öhetném van, ihatnám van.*

A feltételes módból származnak e kifejezések, de a nyelv-
érzék elválasztotta az általános feltételes módtól: *âhatnám* jelen-
tése = szeretnék aludni v. aludni akarok: de inkább kívánságot
fejezünk ki vele. *Ihatnám van*: inni szeretnék, *öhetném van* =
enni szeretnék, (éhes vagyok, szomjas vagyok). Sohasem mond-
ják: *âhatnékem*, *ihatnékem*, *öhetnéköm*, de némely mozgást jelentő
igénél mindkét alak előfordul: *möhetném* v. *möhetnéköm van* v.
möhetnék; hasonlóképen áll a dolog a *gyühetném*, *járlhatnám*,
táncóhatnám alakokkal.

Ez esetet egybevetve az *alszik* igénél a feltételes jelennel,
kapjuk a következőket:

<i>âhat-nék</i>	<i>âhat-nám</i>	} <i>van</i>	<i>âhat-nánk</i>	<i>âhat-nánk</i>	} <i>van</i>
<i>âhat-ná</i>	<i>âhad-nád</i>		<i>âhat-nátok</i>	<i>âhat-nátok</i>	
<i>âhat-na</i>	<i>âhat-nékja</i>		<i>âhat-nának</i>	<i>âhat-nák</i>	

Ez utóbbi sajátságos deverbális alakok csak nagyon kevés,
a köznapi életben leginkább használatos igékből vannak képezve.
A leggyakoribb igék: *öhet*, *âhat*, *ihat*, *fekhet*, *möhet*, *gyühet*, *jár-
hat*, *sétáhat*, *táncóhat*, *ugráhat*, *repülhet*.

Figyelemre méltók az *ás*, *és*, továbbá az *at*, *et* képzők, me-
lyek rendszeren magát a cselekvényt, de sokszor a cselekvés ered-
ményét fejezik ki: *rontás* (babonás kotyvalék, melyet valaki meg-
rontására tesznek a küszöb elé), *kötés*, *vágás* (a kivágott erdő
helye), *rántat* (zsiros rántás), *sütet* (é sütet könyér).

A jelenidejű melléknévi igenévből gyakran alkotnak s képző-
vel melléknévet; *szopós*, *piritós*, *möhetős*, *löhetős*.

Gyakori a jelen és mult idejű igenevek főnévi használata:
pislogó (kis mécs), *kerülő* (pl. csősz, de *kerülő-nek* mondják a
református templom és a városház tornyának az óra feletti, kere-
ken menő erkélyét is, ahol a tűzör minden negyedórában sétát
végez); *hízó*, *söprű* (e szóból *seperni*, *söprő* = a bornak alja, de:
kéményseprő), *csörgő*, *fütyölő*, *forgó*.

Mult idejű melléknévi igenevek leginkább kicsinyítő képzővel
pl. *morzsóttka* (kenyérsütnél használt tészta féle), *fonottka* (kis
fonott kalács), *csipődött* (apró, szagztatott tészta) — továbbá:
jártomba, *gyüttömbe*, *möntömbe*; ép így főnévül használtatnak
egy-egy jövő idejű melléknévi igenevek: *állandó* (gyümölcs), *illendő*
(illő).

Igéből vannak képezve a következő képzőjű névszók:

ka, *ke*: *üllőke*, *állóka* (ritkábban használatos);

cs: *puffancs* (puffadt képő, kövér; így mondják: *osz! gyün
ám e' puffancs embörke!*), szintén *cs*-vel van képezve a *vakar*-ból
a *vakarcs* (a nyújtódeszkáról összevakart tésztából sült kis
kenyér.)

b) Denominális névszóképzés.

Figyelemre méltók a következő látszólagos képzések, melyeknek alapszava ismeretlen:

kó, kő: *haskó* [bütykő (?)], *csücskő*;

ok: *lucok*, *pocok*.

ők: egyetlen esetben: *Szömők* (családnév);

ka, ke: *szánka, csipetke, Andriska, Pistike*;

óka: *itóka, fióka*;

i: *bari* (a bárány becéző neve), *boci, muci* (a kis borjú becéző nevei), *Erzsi, Pisti, Jani, Gyuri*. Az *i* képzőt néha s előzi meg: *falusi, tanyasi, odavalósi, három órasi* (vonat); *vízi, emböri*;

di: *bújosdi kifutósdí, színházasdi, zsványosdi* (leginkább gyermekbeszédben).

A személyes névmásnak következő alakjai térnek el a köznyelvtől: *mink, tik*, ritkán hallani: *mimmagunk*.

Itt kell megemlékeznünk e nyelvjárás elég érdekes sajátosságáról, mely a fokozásnál észlelhető. Ugyanis gyakran megtörténik, hogy összetett főnév van fokozva; ez esetben nem választja el a nyelvérzék egymástól a két főnevet, hanem egyszerűen legelűlre teszi a *leg* szócskát: *legfaltövíbe* (nem a fal legtövíbe), vagy: *a legszárnyaszéle fekete* (nem a szárnya legszéle); *a képe tiszta vót, csak a legórahögye sáros*. Névutós főnevet is használ a nagykorúsi nyelvjárás fokozott alakban, a felső fokban pl.: *ott van a keszkenyőm a legfa alatt*; rövid és találó kifejezés e helyett: *a fa legtövében v. tövénél*. Ilyenek még: *a legház fölött, legkerítés felű*.

A felső fokot ki szokták fejezni a középfok *nál, -nél* ragos alakjával, mely alak a ragtalan középfokkal van összekapcsolva: *szöbbné szöbb, remökebbné remökebb stb.*

A *né* képzőt használják — *nő* helyett is: *tanítóné, póstamestörné, bábáné* (de bába asszony is), *barátné* (leánybarát).

c) Elvonás útján keletkezett névszók.

Csak kevés eset található.

Disknrál-ból előfordult nagy ritkán: *diskura*, de inkább *diskurzust* mondanak helyette. *Csócsál*-ból (összerágcsál): *csócsa, gurigáz*-ból: *guriga* (az a legtöbbnyire fa henger, melyre a cérna fel van gombolyítva), *Babrál*-ból: *babramunka, szurkapiszká*-ból *szurkapiszka*-ember, izgága ember).

3. Szóragozás.

1) Szótövek.

A hangrövidítő tövek hol hosszúak, hol rövidek: *fonal, fonál, gyöker, gyökér, sudar, sudár*-de *madár, darázs, parázs* (*madarak, parazsak, darazsak* s rövid az egész többes).

Az *ú* tövű főnevek ragozásuk közben is megőrzik e hosszú *ú*-t: *ágyúk, gyapjúk, faggyúk, bornyúk.*

Van néhány szó, melyek a párhuzamos hangrendi alakkal is előfordúlnak az eredeti mellett, a jelentés marad ugyanaz: *pocskol-pöcsköl, bódorog-bödörög, kerít-karít, kever-kavar.*

A *v* tövű igéknek *j* hangú alakjuk is van: *híjom* (hívom), *rijok* stb.

2) Igeragozás

A nagykőrösi nyelvjárás *három* igemódot ismer épen úgy, mint a köznyelv: a *jelentő, feltételes* és *felszólító* módot.

A jelentő módnak van *jelen* és *múlt* ideje. A jövőt a jelen idővel s a „*majd*” határozó szóval fejezi ki: *Maj' hónap émék.* A feltételes módban a *jelen* és a *múlt*, a felszólító módban a *jelen* használatos.

Az alanyi ragozású feltételes mód egyes első személyében a tő mindig *ná* a mélyhangú igéknél: *hallának, vónák* (*hallanék, vónék*) stb.

Az alanyi ragozás egyes első személyének a ragja általában *k*, még az ikes igénél is: *ázok, őszök, iszok, ugrok.*

Az egyes második személykét ragja, az *sz* és *l* közül az *sz* nem járulhat *sziszegő* végű igéhez (*s, z, sz*).

Van eset rá, hogy mindkét második személyű rag használatban van a nem *sziszegő* végbetűs igéknél: *irsz* és *író, sirsz* és *síró, ugrassz* és *ugró* [az *l* beolvadt az *ó*-ba], ép így: *káromkocc* (*káromkods*) és *káromkodó* (2. személyre.)

Az ikes igék *ik* ragja gyakran elmarad a *hat, het* képző után: *ugorhat, ázhat, veszeködhet.*

Viszont előfordúl, hogy *ik*-telen igék a harmadik személyben felveszik az *ik* ragot a-*hat, het* után: *lő ühetik oda is, föláhatik má.* Nem ritka esetek: *gyűjjék, mönnyék, járják kè.*

A feltételes mód jelen idejének egyes harmadik személyében minden ige *ik*-telen: *maranna, szalanna, kapaszkonna, esne.*

A *kell* ige harmadik személye: *kék*, de használatos a *köllene* is, felsz.: *köllessön.*

Az *ikes* és *iktelen* ige alanyi ragozása a következő:

Jelentő mód, jelen idő:

Iktelen ige: *írok, irsz* v. *írol, v. író, ír, írunk, írtok, írnak.*

Ikes ige: *ázok, ázol, ázik, ázunk, ásztok, áznak.*

Befejezett jelen. Iktelen ige: *írtam, írtá, írt, írtunk, írtatok, írtak.*

Ikes ige: *ásztam, ásztá, ázott, ásztunk, ásztatok, ásztak.*

Feltételes jelen: Iktelen ige: *írnák* v. *írnék, írná, írna, ír-
nánk, írnatok, írának.*

Ikes ige: *áznák, ázná, árna, áznánk, áznatok, áznának.*

Feltételes múlt = a befejezett jelen + *vóna.*

Felszólító mód. Jelen idő: Iktelen ige: *írvak, írjá, írjon v. írjoⁿ* (nem ritkán *írjék*); *írjunk, írjatok, írjanak*.

Ikes ige: *ázzak, ázzá, ázzon v. ázzoⁿ v. ázzék, ázzunk, ázzatok, ázzanak*.

Tárgyas igeragozás. A felszólító mód sajátos alakjait látjuk a következő végű igéknél: *jt, nt, át, it*, melyek végmássalhangzójukat is elvetik: *é nē ejcsd v. ejd, ki ne loccsancsd v. loccsand, kiádd oda neki, hajlidd jó be*. De használatos a másik bővebb alak is: *ejcsed, kiáccsd v. kajáccsd* (de *kajádd* is gyakori), *hajlincsd*. Hasonlóképp két alakkal szerepelnek a felszólító mód második személyében: *tögyed-tödd, mongyad-mondd, aggyad-add*. E rövidebb és hosszabb alakok között bizonyos értelemárnyalatot állapíthatunk meg: *tödd, mond, add* sokkal erősebb felszólítást, parancsot fejeznek ki, mint: *tögyed, mongyad, aggyad* — ez utóbbiak már majdnem kérést fejeznek ki s a *hē* (*hallod-e hē*) evvel az alakkal kapcsolatban szokott előfordúlni.

Ha az *eszik* igének első vagy második személyű tárgya van, akkor iktelen pl.: *maj mögösz a fene* (engem v. téged), de ha az *eszik* igét a *meg* kötőszó nélkül használjuk, akkor *iktelen* a harmadik személyű tárgynál is pl: *ösz a mérög mindön embört*.

A *p, k, r, b, g* végű igék a tárgyas ragozású felszólító jelen egyes második személyében minden ragjukat elvesztik, ha a felszólító módjegy *j* után mássalbangzó következik: *szab'ki mán, rak'má é, kab'mög* (de *kammög* is), *nē vág' má lē, jó rág' mög, kapar'ki*.

A felszólító módnak a jelenre tett hatása nem ritka eset: *lássá mágyün is; mögm^ohassa aszt akárkijs; maj' mögnizzük hát aszt az erdőt!* [L. Zolnai Nyr. 21: 178.]

Mondani ige második személyre vonatkozó tárgyas alakja: *moⁿlak v. mondalak*.

A *van* ige főnévi igeneve gyakori használatnak örvend: *vanni vaⁿ* (van ugyan, de.....); ez az alkalmazás gyakori más igéknél is megengedő értelemben: *látni láttam, hallani, hallottam, keresni, kerestem* (de.....).

Figyelemre méltó a *megy* és *jön* (*mögy* és *gyün* ige ragozása):

Jelen idő: *mögyök v. möyök v. mék, mész, mén v. mögy, möniük v. mögyiük v. mönyiük, möntök, mönnek*. A többi alakja mind a *mön*-től származik: *mönnék, mönnyek, möntem, möntem vóna, mönő, mönés*.

Jön=gyön: Jelen idő: *gyiüvök, gyüisz, gyiin, gyiüvünk, gyiütök, gyiünnek*.

Befejezett jelen: *gyiüttem, gyiütté, gyiütt, gyiüttünk, gyiüttetök, gyiüttek*.

Feltételes jelen: *gyiünnék, gyiünné, gyiünne* stb.

Felszólító mód: *gyűjtek, gyere v. gyűjjé, gyűjjön v. gyűjjetek, gyűjjiünk v. gyűriünk, gyertök v. gyűjjetök, gyűjjenek*. Többi alakjai: *gyűvő, (el) gyűvendő, gyűvés, gyűttmönt*.

3) Névragozás.

Itt nem sok újsággal találkozunk.

1) A tárgyrag elmarad a *birtokragozott szavak* egyes első és második személyénél: *fejem, kalapod, házunk, kezetek*.

A *mind (mín)* tárgyraggal is előfordul *mindet évítették, láttuk mindet*.

2) Birtokos személyragok.

Egy szó van, melynél a birtokos személyrag kötőhangzója zártabb a köznyelvinél: *lábom, (lábod, lábodok)*.

A magashangú szók az egyesszámban, ha a harmadik személyű birtokraggal vannak ellátva a vég *e* hangot *i*-re változtatják rag előtt, pl.: *kezeit, fejibe, pénzinek*. Hasonló eset áll be a je harmadik személyű birtok ragban is: *szelencéjét, szöröncséjinek*.

Az *s, sz* végű szókban a harmadik személyű *j* assimilálódik: *Krisztussa, révessze, ép így öccse*.

A többes személyragozott sor számok *önk, önk*, végződés-sel birnak: *kettőnk, háromnk, ötönk* — per analogiam a mely és melyik kérdő és vonatkozó névmások ily alakban használatnak: *melyőnk, melyőtök, melyőjük, melyikőnk, melyikőtök, melyikőjük* (inkább állandó *j*-vel: *mejük, mejük* stb.)

A birtokképző *é* valamennyi birtokos névmáshoz is hozzájárulhat: *enyimé, tiedé, mienké*.

Birtokos ragot kap az indulatszó ebben az esetben: *netök*.

3) A határozóragok. a) Móthatározók. A *stül, stül* rag gyakran csatlakozik birtokos szóhoz: *apjostú, anyjostú*. — Tehát ide nem áll a Nyelvőr (15: 441.) állítása, mely szerint „a magyar komitatívusi rag nem járulhat..... személyjeles tőkhöz.”

Ily birtokos alakból vannak képezve: *átajjába, egyátajjába, hamarjába*,

A móthatározó *n* rag mindig megnyúlik: *szépenn, igenyössenn, finomann*.

A *képp* és *képpen* rendesen egy *p*-vel ejtődnek: *másképp, másképen, sokféleképen*.

Az eszközhatározó és okhatározó *ért* csak mint *é* szerepel¹⁾ pl: *péze vöttem a gubámat, egy forinté adom*.

A helyhatározó *ban, ben* alakok mindig *n* nélkül (*ba, be*) fordulnak elő: hová még: *a templomba*; hol van ő: *a templomba*.

Az *n helyragot* mindig hosszan ejtik, ép úgy, mint az *n módragot*: *házonn, kerítésönn, kalaponn*.

1) L. előbb: Hiányos alakok.

Az *aki*, *ami* vonatkozó névmások kötőhangzóval veszik fel az *n* ragot: *a kiönn*, *a miönn* v. *a kijönn*, *amijönn*.

A *t* helyrag néha előfordul: *részűtt*, *kétrétt*, *honnétt* (honnan helyett, többnyire megkettőzve)

A *hoz*, *hez*, *höz* ragok *z*-je és a *nál*, *nél* ragok *l*-je mindig elmarad¹⁾: *házhoz*, *fához*, *köröszthő*.

A *ból*, *ből*, *tól*, *től*, *ról*, *ről*, *nál*, *nél* névragok, ha személyragot kapnak, az *l*-et megnyújtják, de a *velem*, *veled*, *vele* kivételt képez: *belöllem*, *töllem*, *rúllam*, *nállam* stb.

4) Helyhatározók: *honnét* v. *honnéd*, *onnet* v. *on-néd* v. *onnand*, *elő*, *hátú*, *ögyebűtt*, *másiüvé* v. *máshová*, *ögyebüvé*, *ott kiⁿ* *itt bēⁿ*, *odbēⁿ* (ott benn).

5) Módhatározók: *így*, *úgy*, *amúgy*, *séhogy*, *valahogy*, érdekes kifejezés: *csak úgy rüg'fő hadd ott módra*.

6. Időhatározók: *asztán*, *előbb*, *máskó*, *kisőbbet*, *azommód* (mindjárt), *akkó*, *mikó*; a *kor* rag általános: *vásárákó*, *szüretkó*, *karácsonkó*, *húsvétkó*, *kukoricakapáláskó*.

Érdekesek a *körül* és *tájon* szavak, melyek a szerint, amint alkalmazzuk őket, *időt* is, *helyet* is jelenthetnek: *éjjél körül*, *a kazal körül*, *három óra tájon*, *azon a gyöpös tájon*.

7. Névmások: Személyes névmások *én*, *tē*, *ű*, *mink*, *tik*, *űk*; esetei: *engöm* v. *éngöm* v. *engömet* v. *éngömet*, *tégöd* v. *tégödet*, *űt* v. *űtet* v. *űtet*, *bennünkel* v. *minket*, *bennötöket* v. *titöket* v. *bennetöket*, *űket* v. *űket*.

A visszaható névmás mindig felveszi elölre a megfelelő személynévmást.

Az *amely* vonatkozó névmás ismeretlen e nyelvjárásban és helyette *amelyik*, *ami* fordul elő: *a csirke amelyik*, *a garabó amit* (sohasem „akit“) vöttem.....stb.

8. Ragozott ragos alakok: *belőre*, *kivüire*, *túnarrú*, *mikorára*, *akkorára*, *asztat*, *esztet*.

Érdekesek a következő birtokos személyragozott névmások: *minnyájójunk*, *minnyájótok*, *minnyájójuk*.

1) L. előbb: Hiányos alakok.

III. JELENTÉSTANI SAJÁTSÁGOK.

A) Anyagi jelentés

A) Jelentésbeli eltérések egyes szavakban.

1 Igék. Sok igének más értelmi árnyalatai vannak mint a köznyelvben. A gyakoribb esetek a következők:

Elpusztít: elront, megsemmisít; pl. *A gyerekek é pusztította a bábut; é pusztított két hét alatt eszt a rusnya bakancsot!*

Megbír: képes valamire, -hat, -het, pl: *Adok annyit a meny-nyit bírok; Lő bírom én győzni a góliátot is!*

Gyakran idéz elő jelentésbeli eltérést a *mög* igekötő pl: *veszekődik:* mögveszekődik (megbolondul, megőrül), *Mögnadrágol:* elver, elnászpácol; *Mögpiszkol* (gyakran előfordul): összeszid, pirongat.

Kerül és kikerül (jut, akad valakinek valami) e nyelvjárásban általánosabb értelemben maradtak meg pl.: *Maj csak kerül neköm is valami az örökségből! Kikerül az öregű neköm is vasz száz pöngő! Kerül ott több is (akad).*

Ösz a fene: *Nő ögyön má a fene itt;* ne lábatlankodj itt; *Vigyön má a fene:* eredj innen; *Mindig összi a fene:* mindig okoskodik.

Öl ige gyakran áll a háborgatni, kínozni, zaklatni igék jelentésében pl.: *Nő őj má = ne zaklass már, Mit ölöd mindig aszt a gyereköd! Agyon öl má a Retökné avval a sok beszédivel = agyon zaklat.*

Okvetetlenködni: *Ne okvetlenkögy má mindig előttem:* ne lábatlankodj; *Az is mindig okvetetlenködött a gyűlésönn:* akadémakodott, izgága volt.

Löromlik: lefogy, lesóványodik, összemegy értelemben gyakori: *Az a malac is röttentően löromlott azúta! Jaj de löromlottá a katonaságná édös fijam!*

A *fogni* és *esni* igék többféle jelentésben használatosak. *Fogni* jelentései: 1., *Nem fog a szép szó rajta.* 2., *Ez a báta se fog úgy mint régön.* 3., *Jó vóna má befogni öszt indúni.* 4., *Be vót festve a pad öszt befogta a nadrágom.* 5., *Fogjatok má a dologhó legényök!*

Esni ige jelentései: 1., *Mögesött a Kongoné lánya*: teherbe esett. 2., *Neköm ugyan mögesött* (én ugyan jól megcsináltam, vagy baleset ért). 3. *Esött jószág* (elhullott, eldöglött jószág). 4., *A mútkó rula is ssó esött* (szó volt róla).

Nyugodni és *maradni* igék felszólító módja mellett a *ható*, *hető* képzőnek jelentése; *ajánlom, javaslom* pl: *Nyughass má tülem mer a fejedhő vágom ezt a csizmát*; *Maradhasson tülem a zurfi!*

Megszorított értelemben használatosak: *gyűjteni*: *Az aratók gyűjtenek buzát*; *kötöz* jelentése; szőlőt kötözni a karóhoz; és kiszakajt: *Kiszakajtottam a könyeret*: a szakajtóból.

Összeit: összetétel, sietve felületesen elkészít valamit.

Mint kőrösi tájszavak ismeretlenek a köz- és az irodalmi nyelvben a következő igék: *agyabugyál*: elrak, elver; *apacsol*: leleplez; *barkácsol*: szétapróz; *bidörög*: bódorog, kószál; *csámbo-rog*: elődalog, csavarog; *dëvërnyáz*: megdöngönyöz; *ellazsnakol*: elver; *fenekönni*: henczegni; *gyüszmënködik*: hetykén járkál; *kacimbál*: huzgál, húzogat; *lökhecöl*: futkos; *mömmög*: dünnög; *nyefög*: nyöszörög; *ófrál*: leselkedik; *prézsmítál*: papol; beszél; *senyved*: aszik; *szuszakol*: pizsmog; *tötyög*: totyog; *vásol* pl.: *elvásolja a fogát* (elkoptat-féle jelentésben); *zatyakol*: összeráz.

2) *Főnevek*: Nagykőrösön ha tavasszal vagy nyáron azt mondják, hogy pl.: *Gyerünk ki egy pohár sörre a kerbe*; vagy: *De szépen húszta a cigány a kerbe*; vagy: *Jót mulattunk a kerbe*; stb. rendszeren a Széchényi-kert (népiesen: Cifra kert) nevű nagy közkertet értik.

Hasonlóképen lokális jelentés fűződik a „*tényi*” szóhoz, mely egy régebbi Tényi nevű gyepmester nevéből lett általánossá. E szó *tényi* gyepmestert jelent s csupán a foglalkozásra vonatkozólag teljesen átment a köztudatba pl.: *Faj gyün a tényi! Két tényi mögfokta ak kis tarka kutyát!*

Darab = ivadék pl: *Szabó darab, Kovács darab ez is* = Kovács-ék, Szabó-ék fia. *Gözös* = vonat.

Szent jelentése időt kifejező nevek mellett: épen most, vagy helyet jelölő nevekkel kapcsolatban: ugyanott pl: *Ebbe a szent minutumba mönt ê! Ebbe a szent helybe át ű is!*

Fejes, nyakas: makacs,* önféjű. Pl. *Nyakas embör vót a mi papunk!*

A „*piaci légy*” szemtelen, szemérmetlen fogalmat fejez ki: *Hisz az egy piaci légy. Eriggy innen te piaci légy.*

A *part* nem csak a víz partját jelenti, hanem mindenféle dombot, emelkedést pl: *Ott lakik ap parton*: a domboldalon. Egy találos mesében is előfordúl: *Mé szalad any nyúl a partnak? Mer ap part nem szalathat any nyúlnak,*

A köz- és az irodolmi nyelvben nem használatos főnevek: *abállé* = zsíros lé a disznóölésnél; *banyakemence* = házi kenyér-sütő kemence; *ciböre*: friss szilva lekvár; *cufła*: rongy; *fuskata*

bogár: katica bogár; *gányó*: cigány purdê; *hebröncs*; a fecsegő, bőbeszédű ember; *ibrik*: kis bögre; *jankli*: ujj nélküli ruhadarab; *kulipintyom*: kotyvalék; *rontás*: titkos babonás szer valaki megrontására; *sörte*: fejtetű tojása a hajon; *vityilló*: putri.

3. **Melléknévek.** A szép melléknév gyakran jelent *jókorát* meglehetősen, nagy-ot pl: *Szép vagyont szörzött* (a szép-en van a hangsúly) A gúnyos beszédben ép' ellenkezőt jelent pl: *Szép dögöt csinátá mondhatom!* Elrontottál, rosszul végeztél valamit) Ép így a *kedves* melléknév is pl: *Kedves kis gyerök vagy mondhatom* (Rossz fiú vagy) *Maga igazán nagyon kedves!* (Rossz, kellemetlen, kiállhatatlan, ellenszenves stb. árnyalatú jelentéssel)

Módos: gazdag, jómódú értelemben gyakori pl: *Módos embör a!* *Nem igen módos lán*.

Kölletlen gyakran *nem tetsző* jelentésben használatos: *Olyan kölletlen vót az a lán*; de jelent rosszkedvűséget is: *Egész este clyan kölletlen vótá*: rossz kedvű, kesernyész hangulatú.

Derék nemcsak derékséget jelent, hanem nagyszerű, érdekes, helyén való értelemben is áll pl: *Jaj de derék* = érdekes dolog.

A *hère* (helyre) mint melléknév, derékséget, kiválóságot jelent; elismerőleg szokták mondani: *Hère asszony* = derék asszony.

A köz és irodalmi nyelvben nem igen használatos melléknévek: *bumfordi*: otromba, ügyetlen; *czöszböggető*: puska; *dögönbögő*: képezdész; *gezemice*: kotyvalék; *hebröncs*: hadaró ember; *keshett*: összeaszott; *poszogó bogár*: fekete pincebogár; *tasla fülű*: szétálló fülű; *ványatt*: fonnyadt; stb.

4. **Névmások.** Az akkora mutató névmás *oly nagy, oly kicsi, annyi* értelemben használatos pl: *Akkora sè láccott belülemⁿ ak körmöm feketéje. Akkora hó esött, hogy még bokáig sè ért.*

A *valami* határozatlan névmás eredeti jelentésén kívül még használatos a *körülbelől* és *nagyon, igen, igazán* értelmében is, szóval, fokozza, a tulajdonságot, pl: *Vót ott valami ezör embör* = körülbelől ezer ember volt ott; *A Dúzs András valami jólelkű embör*: nagyon jólelkű ember.

Az *ami* vonatkozó illetve határozatlan névmás gyakran használatos *mi* alakjában; ilyenkor kapcsoló értelme van pl: *Lajbit, ingöt mit hoztam*: mellényt, ingöt s más egyebet is hoztam. A *ki, kicsoda, mi, micsoda* kérdőnévmások birtokraggal gyakoriak; *Kim ű neköm, hogy úgy parancsogat?* *Micsodád neköd az a gyerök, hogy úsz szeretöd?*

A *bárki, bármi* határozatlan névmások: *bárákármi, bárákárki* formában használatosak.

5. **Számnevek.** Indulatos beszédben gyakoriak a számokban kifejezett túlzások pl: *Szásszó mögmontam, hogy è nē mönny!* azaz már többször megmondtam.

Az egy számnév más számnév előtt annyit jelent mint valószínűleg, körülbelől pl: *Ez a hordó van egy 150 literös: körülbelől 150 literes.*

6. Határozók. Érdekesek e kifejezések: *egy szikra* (egy szikrányi) *é szöm* (egy szemnyi) *é csöpp* (egy cseppnyi) *é falat* (egy falatnyi) *ém mákszöm* (egy mákszemnyi) melyek az illető dolog kevésségét vagy nem létezését fejezik ki s a melyek használatánál éppen nem gondolnak arra, hogy magukban véve elmondhatók-e arról a tárgyról Pl: *Nincs abba kevélység é szikra sē: nem kevély; Nincs nekünk lovunk egy mákszömnyi sē; Nincs ebbe a tejbe víz éd drága szikra sē!*

Jobban és inkább felcserélődése általános: *Má azt én inkább tudom mint ű. Jobban é-möhetők én minn más.* Érdekes a *hamarébb*, mely *inkább, jobban* helyett és értelemben áll: *Hamarébb szarka mint varnyú: inkább szarka, több a valószínűség, hogy az nem varjú, hanem szarka. Vagy: Hamarébb mögélők én lakatosságú mint a kapálásbú: jobban megtudok a lakatosságból élni.*

Mind é szálíg: az utolsóig mind. Pl: Elestek a honvédök mind ész szálíg: mindnyájan elestek.

Felcserélődnek az *odább és tovább* határozók a közbeszédben: *Vidd tovább má nó! Gyerünk mink is odébb!*

Valószínűleg, körülbelől helyett állandóan nyilván fordul elő: *Éveszött a hús az asztarrú, nyilván a kutya vitte é. Möghât a zöreg. Nyilván mögen részög vót.*

Azután: attól fogva, attól kezdve Pl: *Van néccő jó megverte a zapja, aztán (azután) jó gyerek lött belüle.*

Ide is tartoznak a *körül és tájon* határozók¹⁾ melyek alkalmazásuk szerint jelenthetnek helyet is és időt is: *Sziklás tájon és: éjjél tájon; az udvar körül; és: röggeli nyóc óra körül.*

Névutó természetet vesz fel a *számra* határozó pl: *Hétszámra ott kódorgott* (heteken által) de más jelentésben is: *Hogy kapod a füzetésödet Gyuri? Hónapszámra kapom.*

B) Népelimologia.

Nagykörös tősgyökeres magyar vidéken, a Nagyalföldön fekszik, körülötte semerre sincsenek idegen ajkú lakosok, akiktől idegen szókat étvéve alkalma lenne az etymologizálásra. Nehány esetet sikerült csupán feljegyezni: *Lichtenstein-t Lik Istvánnak* mondják, *Benedek-et Bekenöd-nek*, de *Beneköd-nek* is.

C) Szólásmódok.

Szólásmódok nagy számmal vannak a nagykörösi nyelvjárásban. Legnevezetesebbek:

Ott ál má a zöreg is, a hun a part szakad: nem messze van a sírtól; *Nem segít má azon csak a sárgaföd:* csak a temető földje; *Mögitta az eszt:* leitta

¹⁾ Lásd előbb a „Névragozás“-ban.

magát; *Hisz ez a fégogamra is kevés*: nagyon kevés; *Petrezselymöt áruít egész éccaká*: semmit sem táncolt (a lány); *Ha törik, ha szakad, de én mögtöszöm*: mindenképpen megteszem; *Mondom hol lába kétt annak is*: ellopták azt is; *No té kifüzetted apró pézzé*: visszavágtál neki; *Teccik, nem teccik, ha nem teccik, untercikk*: ha nem tetszik, mehet a hova akar; *Tudom én mitű döglík a légy*: tudom hogy kell csinálni: *Mögmösom a fejit, de szapan nekü*, vagy: *Majd é ládom én az ü baját*, vagy: *Maj é húzom én az ü nótáját*: megverem; *Sok vammá a rováson*: sok van már leszámolni való; *Ördöge vanneki*: nagy a szerencséje: *Büjé vagy bá*: széna-e vagy szalma; *No a komaasszó is kimutatta a foga fehérít*: megmutatta igazi természetét; *Nagy kanállá öttiünk*: vendégségben voltunk: *Mink is étanátuk szarva köszt a főgyit*: rosszul cselekedtünk; *Kerüli mint a zördög a tömjént*: nem szereti; *A főzsi mögè rossz fát tött a tüzre*: nem jót cselekedett; *Asztán csimnyá bánnyatok ám vele*: vigyázatok rá; *Ugy vannak azok min kutya a macskává*: mindig civakodnak; *Ugy ének min a galambok*: békésen élnek; *Szereti min galamb a tisztabuzát*: igazán szereti; *Szereti min kecske ak kést*: nem kedveli; *Szóget ütött a fejibe az a dolog*: gondolkozóba esett; *Oszt eszödön járj*: Vigyázz magadra; *Cinkét fogott a zóra*: kiveresedett; *Né fej nem esik le a zarany gyűrű a zújadru*: annak mondják ki finnyás valami munkát elvégezni; *No hát kédöt is szépen lépíngáták*: sok rosszat beszéltek róla; *Ki bírja ezt a földet*: kié a haszonbérlet; *Maj rájár ar rid ü rá is*: ő neki is lesz hadd el hadd; *Zsindöly van a házon má no!*: gyerek v. avatatlan van jelen, nem kell beszélni; *Dögrováson van* szögé: halófélben; *Él mim Marci Hevesön*: jó dolga van neki; *Ugy mögváglak hogy a zetet nagybögőnek nízöd oszt még vonót is lácc mellette*: megraklak; *Kapsz egy ötöst*: képen váglak; *Hoppon maratt*: elesett valamitől; *Ugy illik neki min tehénnek a gatya*: rosszul áll neki; *Nem szóttam én é szót se, aszt is lassan montam*: halgattam; *Végit járja má a szomszéd is*: nem sokáig él; *Mihaszna embör*: semmire való; *Az is úgy csinál mindönt tessék lássék möggyára*: vagy: *rúg fő hadd ott módra*: felületesen; *E gyüssz té még mi felénk*: fenyegetés; *Maj lesz még a kutyára dér, a lónak is hasig ér*: majd megjáród még te is; *A nem dukál neki*: nem illeti meg; *Vékonyan állunk pénz dogábu*: nem igen van pénzük; *Rötentő be vót csudákozva*: nagyon ittas volt; *Eszöd tokja*: nincs igazad (boszankodó kifejezés); *Nem jár igényös úton*: nem becsületes ember; *A lelök is csak háni jár bele*: vézna, beteges emberre mondják; *Küvé fagyott*: pl.: az alma, erősen megfagyott; *Sé hőtt sé eleven nem vótam*: „úgy mögijett a farkastü, hogy sé hőtt sé eleven nem vót“; *Ugy gyüitt be egy batyivá mint a Mózsí zsidó, oszt májis tanyája föggye van neki*: hamar meggazdagodott; *Ezök is összeszűrték a levét*, vagy: *ezök is egy híron pöndüinek*: egyetértének valaki kijátszására; *Vitte ám a ferhit*: elszaladt; *Ott hatták min Szeⁿ Pál a zolájokat*: egyedül hagyták; *Nem kő a zámát lészönni időnap előtt*: ideje, érése előtt; *Nincs jártányi ereje sé*: oly gyenge, hogy alig bír járni; *Ötön vötte*: lopta vagy: *Akkó vötte mikó sénkí sé vót a bötba*; *Még assé monta, hogy befellekzött, csak émönt*: nem szólt semmit; *Befogd ám a bagólesódet*: a szádát; *Hogy vág a bajnsz Balázs*: hogy vagy? a felelet rá: kétfelé; *Szórt töszök ök kocsira*: szerzek egy kocsit; *Hm a pipám annynk?* Felelet rá: *Fülem mellett a kis pócon!* Annak mondják aki semmijét sem tudja megtalálni; *Rá borították má ü rá is a vizes lepedöt*: rájöttek a turpisságára kiösmerték; *Aszt is csak má a zimádság tartya*: végét járja; *Bolon lukbu bolon szél fuj*: ostoba ember számarágokat beszél: *Mindön zsák möktanája a maga*

fótytát; mindeki meglesi a (magához hasonló) párját; *Eggyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz*: egyik se különb a másiknál. stb.

Ezeken kívül még számtalan szólásmód él a nagykőrösi nyelvjárásban.

D) Közmondások.

Meglehetős gazdag közmondásokban a nagykőrösi nyelvjárás melyek élénken jellemzik e nép praktikus észjárását, eredeti felfogásmódját. Érdekesebbek a következők:

Szögény embör úgy gondol a maga kevesire, mind gazdag a maga sokára. Karajcárú lösz a forint. Aki nem böcsüli a karajcárt, nem érdömlí mög a forintot. Kölcsön kérésnek mögadás a vége. Gazdag lánnak böjtbe is esik farsangja. Ebü szörzött jószág ebü is vész é. Adós fizess, beteg nyögj! Elég gazdag a, aki senninek sá adós. Elkötené a még a Dárius kincsit is. Csúnnya lánnak is szép a péze. A péznek nincsen szaga. A hun a szögénség benyit a zajtón, ott a szerelöm kiszáll a zablakonn. Neköm is két karajcár egy garas. A pénzbe nincs komaság, sá rokonság. Nyomtató lónak nem kő bekötni a száját. A ki sokat jár a vásárra: é viszik annak mindönit: aki sokat csavarog, elhanyagolja minden dolgát. Hallottam hirit, mint a katona a kávének. Magos neki, mint prepának a logaritmusz (inkább a középosztályban használatos közmondás, arra mondják, aki nem ért meg valamit egy hamar: Magos a neköd, mint.....). Jár kel a röggetü estig, mint a zorbá kelke. Aki vermöt ás másnak maga esik belé. Amilyen csizmat vöszö, olyat hordó. Bunkós bot lögyön a kezedbe, ha mérges kutyává beszéssz. Mondott szöbű ért a zembör a zállat mög a zütésbű. Menné bejebb mék a zerdöbe, anná több af fa. Könnyü a meleg kúckóba teléni. (Könnyü annak, akinek biztos módja van). Higgy a zasszón népnek, min a záprilisi időjárásnak; é kő annak a kutyának veszni amelyiknek veszött hirit kötik. Közös marhának tőrös a háta. Özvegy asszont a zág is húzza. Ott szakad be a jég is a hun legvékonyabb: a nyomoruság is csak a szegény embert éri. Mégis jobb szá zirigy, min é szánó; Jobb a sürü garas min ar ritka forint. Nehéz ám más szájává jó lakni: keserü a kegyelem kenyér. Csak annyit ér min a bőre: (tulajdonképen csak rossz lóra mondják, de gyakran használják emberre is) Mindön embör bolond embör, aki jobban akar táncóni, mint ah hogy tud. Legjobb szakács a szükség. Úgy él az is, mint a Toldi Miklós lova: szükösen. Két asszón hetivásár, három asszón országos vásár.

B) Alaki jelentésen.

1) Névszó gyanánt álló igealakok: *Van-é merszöd?* (van-e bátoróság?); *Úrhatnám paraszt* (aki szeretné az urat játszani); *mitugrász Jancsi* (aki folyton lábatlantokodik; lenéző kifejezés); *türömlaj, Foksz* (kutyanev: fogsz); *Olyan gondolomtáⁿ embör* (felületes ember); *Úgy találomra vöttem ki a könyvet. No megáj maj lösz neköd hadd é hadd* (vagy: „kapsz”). Nagykőrösi érdekesség még a „Halesz”, mely egy szőlőhegy neve s a „Gondóta” nevű rét. Halesz-nek eredete a kőrösiek szerint a

következő: az első birtokos, aki szőlőt ültetett arra a vidékre, azt mondta: ha lesz, ha nem lesz, ő megpróbálja — innen az egész szőlőhegy neve *Halesz* (csodálatosan nem: *Halösz*).

A *Gondóta* nevű elsőrendű termőrétről azt mondta a körösi paraszt: „*A fene gondóta, hogy ennyi széna lössz rajta*“. (Reményen felül terem mindig) — azóta e rét neve: *Gondóta*.

2. Névszó gyanánt álló mondatok. Ily példa is van e nyelvjárásban egy néhány: *Olyan rüg fő hadd ott munka a zegész* (felületes munka); *Olyan tödd ide tödd oda embör vót*, vagy: *Olyan új le maj vigyázok rád embör vót*. (élhetetlen); *Olyan tödd ki hagy hüjön módra csináta mög* (gyenge gondatlan munka); Érdekes kifejezés: *Nészój tót sándor*, (az ügyetlen, mulya emberre mondják); *nészój tót gyerökök*. (Volt egy Tóth Sándor nevű ember, aki híres volt az ügyetlenségéről és eszetlenségéről és a kit nészój Tót Sándornak neveztek el; azóta minden mulya ügyetlen embert „*nészój tót sándor*“-nak mondanak, a gyermekeit pedig „*nészój tót gyerökök*“-nek.)

3) A deverbális névszóképzés jelentéstani sajátosságai: Ide is tartoznak azok a deverbális kifejezések,¹⁾ melyeket néhány ható képzővel ellátott igénél találunk fel. Ezek *âhatnám*, - *âhatnád*, *âhatnékja*, - *âhatnánk*, - *âhatnátok*, - *âhatnák van*; ilyenek még: *îhatnék*, v. *îhatnékom van*, *möhetnéköm van*, *szalathatnám van* *táncóhatnám van*

Érdekes jelentéstani sajátságokat mutatnak a jelen-, mult- és jövőidejű melléknévi igenevek²⁾ - részben kicsinyítő képzővel ellátott, részben továbbképzett alakjukban: *A kerülő vót itt* (az ör); *pislogó* (kis mécses); *piritós* (kenyér); *szopós* (gyerek, pl: *Még a szopósnak se kögyelmeznek mög*). A mult idejű melléknévi igenevek leginkább kicsinyítő képzővel fordulnak elő: *jonottka* (kis fonott kalács); *morzsótka* (apró morzsás tészta); használatos a *csipödött* is, mely apró levesbe való szaggatott tésztát jelent; *illendő ár* (méltányos ár); a jelen és mult idejű melléklevekek néha felcserélődnek egymással: *vágómarha*, *ölöcsirke*, *oda tartozandó*.

Vannak *at*-, *et*-, *ás*-, *-és* képzős alakok, melyek a cselekvés eredményét jelentik: *rántat*, *sütet*, *a fosztás mög a szödés mög vót* (kukoricza fosztás, szőlő szedés); *a kezemön e támadás van*: daganat, kelés.

4) A főnévnek melléknévi használata is idéz elő jelentés változást pl. *Ilyenöket cselekönni nem tisztösség. Mindönt éprédáni nem okosság Nyershüst önni nem egésség*.

5) Határozó gyanánt áll a középfokú melléknév ez esetben: *Jobb szeretök én itthon maranni* (e. h. jobban szeretek).

1) L. az „Alaktan“-ban „A deverbális névszó képzés“-nél.

2) L. az „Alaktan“-ban „A deverbális névszó képzés“-nél,

IV. MONDATTANI SAJÁTSÁGOK.

A) Egyszerű mondatok.

a) **Az alany.** Mint a köznyelv, úgy a nagykörösi nyelvjárás is háromféleképen fejezi ki az általános alanyt. A jelen idejű ige egyes második és harmadik személyével és az „ember” általános alannyal. Ez utóbbi kifejezés a legáltalánosabb; az egyes második személyű igével kifejezett általános alany a ritkább esetek közé tartozik pl. *Amint vetöd ágyadat, úgy alszod a zálmodat.* Gyakoribb a többes személy 3. személylyel kifejezett általános alany pl. *Jaj de sokaⁿ gyűnnek. Úgy monták. Asszongyák. Aszt beszélik.* Leggyakrabban előfordúl mint általános alany *az ember.* Pl. *A zembör mindig mögmongya, amit mondani akar.* Igen sokszor elmarad az alany személytelen igék mellett pl. *Csattog a (villám); zuhog máⁿ (a zeső), pattog ám má odabe (a tűz).*

b) **Állítmány és állítmányi névszó.** Gyakran elmarad a *van* mint állítmány, amikor létezését jelentene Pl. *Azé a szája hogy beszéjön.* (Nyr. 15 : 355). *Azé a bicskája, hogy elővögye ha kő.* A főnévi igenévnél gyakran előfordul a *van* mint állítmány: Pl. *Az özvegyött van vigasztáni. Nyáron takarni vólam. Most mög kukoricát törni löszök.*

A jelen,- mult és jövő idejű létige sajátos használatra gyakori, átható igék particiumával kapcsolatban ily szerkezetben: *Mög vaⁿ hagyva hogy sënki nē szójon. Möglösz mondvá Csete mög Bódi a tanító járnak. Ki vót csináva a zegész miskulancija* (az egész terv).

A *lehet* ige mint állítmány igen sokszor elmarad oly esetekben, mikor az alany infinitivus: Pl. *Azoⁿ az úton könnyen écsúszeni. A zögy gyümöcsű hamá mögbetegönni.*

Az alanyi és tárgyas ragozás gyakran felcserélődik, ha az állítmány ige. Pl. *Keressön aszt am mit teccik*, vagy: *keresse aszt am mit teccik; Beszéjön aszt am mit akar*, vagy: *Beszéjje aszt am mit akar.*

Általános az egyes számú állítmány több alany mellett: *Itt van hús, bor, kalács mög fánk. Ott táncót Pista, Jani mög a Zelek. Fokozó,- erősítő,- nyomatékosító értelemben a van vannak, nincs, nincsenek alakok megmaradnak s a mondat élén állnak: Van ű olyan dërék miⁿ tē. Vannak űk olyan kevélyek mint a*

sógor. *Nincs a té bicskád szöbb mint a zenyim. Nincsenek ezek a fák olyan magos mint a torom.*

Allitmányi névszó áll alany esettel a *van, lösz, marad* igék mellett. A *marad* mellett- *nak,- nek* ragos alak áll. Pl. *Agglegénnek maratt örök életibe.*

c) **Tárgy.** A főnévi igenév előfordul tárgyképen személyragozott alakjában, de többször ragtalanul. Pl. *Szereti mutogatni.; Szaladgánod sē kő csak néha. Irnod kő rëndössen.*

Gyalogol, áll, vigyáz, ül, jár intransitív igék transitív jelentéssel is állanak határozott tárggyal: *Gyalogoltam három mérföldet. Tégöd vigyáztalak. Űli az a lovat.* Érdekes a *tud* igével kapcsolatban álló főnévi igenév, mint tárgy. Pl. *Mit tncē tē odamaranni; Mit tullok tik azon nevelgēni.*

Néhány kifejezésben gyakori a- *nak,- nek* raggal kifejezett tárgy: *A zördög vígyön ē butának! Ögyön mög a fene bitangnak; Verje mög a zisteⁿ gyalázatosnak.*

d) **Határozók.** 1) **Helyhatározók.** A nagykörösi nyelvjárásban figyelemre méltó a helyhatározói ragok által való finom megkülönböztetés. Pl: *Vásárba mék* (valamelyik szomszédos vásárra) és: *vásárba mék* (a helyi vásárba). Éppen így: *vásáron vótam* (valamelyik szomszédos helyiség vásárján) és: *vásárba vótam* (a helyi vásárban).

Hol kérdésre felelő helyhatározók: *Aboⁿba, Pestönn, Szolnokba, Szurdokba* (Szurdok=dűlő, határrész), *Mizsén* (Lajosmizse). Hol kérdésre felelnek a- *ról,- ról* raggal is: *Mērű van ennek a nyitlya* (hol van a zárja). Hova kérdésre felelnek: *Szeⁿkirályra* (egykor falu, most határrész), *Nyilasba* (körösi határrész), *Szolnokba, Szögedébe, Cöglédre.*

Honnan kérdésre: *Árbocrú* (határrész), *Nyilasbú, Gógánybú* (Gógányi rét), *Zsirosrú* (szőlőhegy), *Bokrosrú* (városrész.)

2) **Időhatározók.** *Röggére legjobb pirlítóst önni, oszt rá pályinkát inni. Estére émesélöm. Karácsonyra hó lösz. Kukorica kapálásra évégezzük. Mindszentre más hère álok be.* Időt fejez ki a- *nak,- nek* s a- *ból,- ből.* *Legénnek szöbb vót a zapád min tē* (legénykorában, mikor még legény volt); *Sokbú ál aszt évégezni:* sok ideig tart. Szintén időt fejeznek ki: *folyvást, hosszát:* *Folyvást csak tanul* (mindig, folyton); *Naphosszat csak mulat a kocsnába* (egyre, folyton).

Gyakran előfordul, hogy a birtokragozott szóhoz járul a határozó rag. Pl. *Pite, pite melegibe, mégis legjobb hidegibe.* Ily időhatározók: *frissibe, hamarjába.* Időt fejez ki: *Vótam én olyan napba, hon nem tuttunk mit önni* = volt olyan idő is.

3) **Módhatározók.** Gyakran szerepel mint módhatározó rag a- *t,* különösen sziszegő hangra végződő mellékneveknél: *ígyenösi, folyvást, rézsútt. Ban ten: Gabonába róttam lē neki; Nam jó járaltba gyüitt ű ide; látogatóba gyüitt* (Nyr. 9: 361); *A zadósság*

fejibe adott neki egy pofont. *Nak, nek* : éccő egy embör nyulhús-nak ötte mög a macskahúst. *Lélökre dógozz!* (Nyr. 9: 361).

4) *Célhatározó* : Abbü gyültem ide, hogy mögbékéjünk.

5) *Tekintet határozók* gyakoriak ily formában : *Mögmutatni mögmutatta, de nem adott ögyebet. Abbü tē nem parancsószt neköm.*

6) *Okhatározók*. A zapád miatt csuktak be ; Az ű levelire rötlön gyültek a zsandárok.

7) *Hasonlító határozók* : Ez a legkülömb mindēgyikné. Énnálam egy csöppē sē nagyobb. Ez a kis lán a zapjára ütött.

8. *Állapothatározó* : *Belegségbe vólam. Jóba löszünk mink egymássâ. Hírbe hoszták eszt is. Tehörbe esött.*

9. *Eredet határozók* : *Embört barattyárú, madarat tollárú ösmerni mög.*

10) *Eredményhatározók* : *Mögválasztották tanitónak.*

11) *Célhatározók* : *Mē kerestē ? Annak, hogy kivallassanak. Ez a fű hasfájástü jó. Jó lösz a hidegleléstü is (de ról, ról formában is használatosak : hasfájásrú, hideglelésrú).*

e) *Jelző*. Gyakran szolgál jelzőül jelzős főnév pl. *Jó nagy kosár szíva ; jó kis gyerök a Ferkó.*

Birtokragos szó is állhat jelzőül : *egy faajjagyümöcs ; Három telikemence könyeret sültünk ; Van ott egy egész tyúk ajja csirke.*

A névmások közül jelzővel is áll a *magam, magad, maga*. Pl. *Jó magam is mögszödöm ; egy-magam is évégzöm ; uri magam vólam.*

Határozó szó áll jelzőképen : *Soha napján kiskeddön, bornyínyúzó pöntökön (gyermekversből), hirtelen szöke.*

B) Szórend, hangsúly, tagadás és parancsolás.

A nagyköriési nyelvjárásban rendesen az igei állitmány után áll az-ē kérdőszócska ha főmondatban fordul elő : *Látod-ē aszt a röttentő högyel ?* De mellékmondatban igekötő után is áll : *Kérdözd mög, hogy el-ē szalatt,* — de gyakrabban találjuk a ragozott ige vagy az állitmányi névszó után : *Tudd mög, hogy ē vitte-ē ? Nizd mög, hogy sárga-ē ?*

Az is szórendi szerepe is eltér az irodalom nyelvétől : *Nem szólok ēn sēmmít, ha mög is hász. Ha el is óvasom, akkó sē tudok többet. Leg is jobb lösz, ha dógozó. Bolondújon mög a ki rád is gondol.*

A nem tagadó szó soha nem marad el a hangsúlyos sē után. Pl. *Sē nem jelöntötte, sē nem írta. Sē nem át, sē nem fekütt.*

Gyakoriak az ilyen szórendű mondatok : *Szénát vótak gyűjteni ; Krumplit ásni vagyok ; Nem rossz vóna, ha igaz vóna ;*

Nem boloⁿ vóna, ha ül lönne.¹⁾ Tagadólag kérdő mondatokban mikor a főhangsúly az állitmány igekötőjén van a *nem* tagadó szó az ígét is megelőzi. Pl. *Nem é-szalathaitá vóna? Nem évégezhetted vóna?*

Rövid párbeszédekben kérdést, csodálkozást kifejező mondatokban gyakran megnyúlik a mondatot kezdő szó első magánhangzója a rajta levő hangsúly következtében Pl. *Tè loptad é! Én?? Ugye mögnizted? Azám (az ám). Ugye a vót? Abbion. Láttak, mikó szalattá! Holláttak vóna má no! Érdekesen hangsúlyozzák az Agyonisten-köszönőszót. Az első és az utolsó szótagokon van az erős hangsúly, tehát így: Agyonisteⁿ. (Rövid gy-t ejtenek).*

Nem ritka eset, hogy a mássalhangzó nyúlik meg pl. **Hogygy a Zisten pusztitcsa é!** Gyakran fordul elő összevonás a mássalhangzó megnyúlása mellett pl. *Hanním mán no! Hallám mán no!* (hadd nézzem; hadd lássam); *hoci* (hozd ide); *aci* (add ide); *addè* (add idébb); *huni* (kutyának mondják *ahun ni* helyett).

A jelzöt néha, amikor különösen ki akarják a nagykörsiek emelni, a mondat végére teszik és ekkor a hangsúly rája esik: *Zsivány a, nagy! Van ott pénz, sok!*

Ide sorozhatjuk a mutató jellegű nyomatékosító szócskákat, ezek:

1) Az *a* és *ë*: *Eszt mondom ë! Annak szótam, a! Odaviszöm, a! Innen hosztam, ë!*

2) A *hát* szó használatos a *nem* tagadó szóval együtt a tagadólag kérdő mondatra adott feleletben: *Nem mostad mög a képedet? Nem hát! Nem tudod, hnn a bicskám? Nem hát! Nem acc? Nem hát!²⁾*

Szintén nyomósító szócskák a *hê* és *hé.³⁾* Pl. *Biz igaz a hê! Nem tudod hê?* Mindkét nyomósító szónak kérdező,- kérdő,- parancsoló,- felszólító értelme is van. *Töszöd lè hê! Verezsd elő hê!*

A tiltást, parancsolást különféleképen fejezik ki Nagykörsön, — ez esetekben különösen figyelemre méltó a szórend.

A parancsolás lehet egészen szelid árnyalatú: ez esetben a feltételes jelennel gyakori: *Hozná ëk kis sôt a bótbn! Mutatnád má mög aszt a házat!*

Határozottabb parancsolás van kifejezve a felszólító móddal: *Eriggy oszt néd mög mindnütt! Gyere velem a szőlöbz! Legerősebb parancsolást fejez ki a tagadólag kérdő mondat, mely nem tûr ellenmondást: Nem viszöd ë innel? Nem takarottok onnan!* Ilyenkor a *nem* és a szó legutolsó szava erősen hangsúlyozva

1) L. előbb „Állitmány és állitmányi névszó“-nál.

2) A *hát* mint kérdőszó is gyakori. Pl. *Hát a leckét tudod?*

3) L. előbb a „Bővült alakok“-nál.

vannak : *Nem szalacc rögtön utánna?* Hasonlóképpen erős tagadás van kifejezve e kapcsolatokban : *Hozod ide aszt a zúslort? Ovasod mingyá aszt a zuborkát?* Szintén szigorú e parancs : *Attad ide aszt a bicskát? Tötted tē aszt a zásót! Maj lēirod eszt a leckét! Maj lētöszöd aszt a szívát! Maj mökkesesöd aszt ak könyvet!* Érdekesek a tiltó alakok, melyekkel gyakran a cselekvés lehetőségét tagadja a beszélő. Pl. *Nē verj má mög no!* a beszélő nem hiszi, hogy a másik őt megtudná verni, nem fél tőle. *Nē sirjak má no!* A másik azt mondta, hogy megsiratja még, hogy vele összetűzött (gúnyos felelet). *Nē ugorj má olyan nagyot hē :* Nem hiszem, hogy oly nagyot tudnál ugrani.

Figyelemre méltó és nagyon gyakori Nagykőrösön a „*nē féjj*” kifejezés használata, jelentősége gyakran nem sok van, csupán szórendi tekintetben; legtöbbször erősíti a mondat értelmét. Pl. *Mutalok én neköd sok mindönt nē féjj!* Gyakori felkiáltó mondatokban : *Nē féjj, mit láttam! Nē féjj, mekkora seje vót!* [az irodalmi nyelvben így lenne : Jaj de nagy feje volt!]. A jelentése teljesen megváltozik, sőt elenyészik : *Mögmondalak a zédös anyámnak nē féjj!* (megállj csak megmondalak). *Nē féjj, maj kapsz tē!* Tiltó mondatokban : *Nē féjj aszt nem szabad bántani* (tilos hozzányúlni). *Oda nem eresztelek ē nē féjj!* Megjegyezhetjük e kifejezésről, hogy többnyire a mondat elején áll, vagy a legvégén és csak ritkán a mondatban; legvégén áll határozottabb, indulatosabb beszédben amidőn is a beszélő rendesen bizonyos arcbeli mimikával szokta bevégezni a mondatot : *Maj ki kapsz tē nē féjj! Milyen nagy tűz vót nē féjj!* Indulatos beszédben gyakori ez a kifejezés : *addig vaⁿ* Pl. *Nē pöröjjön kē velem, hanem mögadam a bor árát oszt addig vaⁿ* (Nyr. 7: 466). *Maj kilüköm innen oszt addig vaⁿ* (aztán semmi dolgunk egymással).

Ha a tagadás ígére irányul, a *sē* (és nem *sem*) állandóan hangsúlyossá válik és a *nem* tagadó szót megelőzi : *Sē itt nem hallak, sē ē nem felejtelek. Sē oda nem adom, sē ē nem viszöm.* (Nyr. 12: 264).

C) Összetett mondatok.

a) Mellérendelt mondatok.

Érdekes kifejezés : *Hun luktok? mikó itt, mikó ott* e helyett : hol itt, hol ott v. néha itt, néha ott). (L. Zolnai Nyr. 12: 509).

A kapcsolt mondatokat állandóan a *mög* köti össze, az *és*, *s* soha nem használatos. Pl. *A zannyuk émönt a szöllőbe mög az ángyom is émönt vele.* Indulatos beszédben gyakran pótolja a *pedig*, *ellenben*, *de* kötőszókat a *mög* : *Én egész nap lőkheczölök (lótok-futok), ű mög csak zabál. A Gyuri kifizetött mindönt aj Jóska mög éccő csak észalatt a fizeccség elű.* Gyakori azt *oszt*

(aztán) kötőszó is: *Szalaggyunk a göröshő oszt utazzunk é meszszi-
szire. A tarisnyát haza hozta oszt lőtötte a patkára.*

De gyakran szerepel az oszt' mint ellentétes kötőszó is:

*Dógozik az egész álló nap oszt még sincs láttattya. Vöss
annak ruhát a zannya rëndössen oszt' mégis mindég rongyos!*

A választó mondatok előfordulnak *akar-akar* kötőszóval:
Akar óvasok, akar irok, még is fáj a szömöm. Gyakran nincs
kitéve az *akar-akar*, de oda érthető, illetve a mondat vele kiegészíthető: *Részög nem részög: nē kössön bele sēnkibe. Láttá, nem
láttá: nē járjon mindig a szája!* Gyakoriak az ily alakú kifeje-
zések: *Vagy ad vassē! Vagy iszok vassē!* (vagy sem.)

Nem ritkán *ha-ha* használatos az *akar-akar* helyett. Pl. *Ha
szólok, ha nem szólok, ússē tōszi mög. Hajó am munka, ha
rossz, mindég ugat az a részög ispány!*

A *pedig* helyett a *mikor* is állhat ellentétes értelemben:
Engöm vert mög amikó a Jóska rontott é mindönt.

b) Alárendelt mondatok.

Az időhatározó mellékmondatban gyakran pótolja a *hogy* a
mikor helyét: *A fejem ékezött fájni ahogy beléptem a templomba.
Ép patkót tanátam, ahogy a zuccán ögyelöktem. A hogy benizött,
hát ott láttá am a vin' boszorkáⁿ t.*

A *mikor* kötőszó használatos *ha, ámbár, jöllehet* helyett pl.
*Mé faggatod, ha éccő nem tuggya. Nem szót ész szót sē, mikó
szóhatott vóna.* Előfordúl, hogy a feltételes mondat kötőszava
elmarad pl:

[Ha] szókétű búcsozok

Ab barna haragszik

Igy hát a zén szívem

Soha mög nem nyugszik. (Népdal).

vagy: *Ez a kis láⁿ é nem hagyott vóna, éⁿ belüllem korhely nem
lött vóna* (Nyr. 7: 125).

Alanyi mellékmondatnak is vehető az az érdekes, *hogy* kötő-
szóval és felszólító móddal álló mondat, mely sajtáságos módon
jelzi a mondat tartalmával szemben a beszélő hangulatát: *Oszt'
nem ám hogy valami égött hummi lögyön!* [Nem kell vagy nem
szabad, hogy az égett legyen.] *Nem ám hogy röggelig haza sē
gyüijj!* [Nem szabad, ne tégy olyat, hogy reggelig maradj].

Okhatározó mondatban előfordúl a *hogy* mivel helyett: *Hogy
fájt a fogam: otthon marattam. Hogy ü is csinát olyanokat kis
korába, hát nem szittu össze.*

A *hogy* kötőszó előfordúl kettőzött alakjában is: *Hogy-hogy
ez a gyerök olyaⁿ kicsire maratt; Hogy-hogy ilyen hamá
elutazó.*

hogy-hogy
hogy-hogy
hogy-hogy

D) Hiányos mondatok.

Gyakran találhatók a nagykőrösi nyelvjárásban hiányos mondatok, melyek megegyeznek e nép székszávú, egy cseppet sem székszátýár természetével. Az érdekesebb hiányos mondatok a következők :

Csak gyün ám éccő a Peti, hogy mi lét éngöm? (s kérdi hogy mi a bajom).

Má annyi sütnivalóm neköm is van, hogy ilyenkö nem más dógozott itt mind ap Pista [annyi belátásom nekem is van, hogy kitaláljam.....].

Piacon, vásárban hallani sokszor ily kérdéseket: *Hogy ez a bicska?* (mennyiért adja). *Hát a szöllől hogy?* (t. i. méri). *Hát mán ki micsodás!* (Egyetlen eset, amikor a személyi vonatkozó névmás áll tárgyi helyett). *Hát eszt a keshett szívát-ë!* (ezt hogy adja). *Hát ebbü a zapró körtébü-ë?*

A sógor eküddött meszèni, hogy oszt a ház ódalát is csinájuk mög (megmondva még azt is).

Oszt nem ám hogy rosszú visèdd magad! [meg ne történjék.....].

Nem hogy mönt vóna munkát heresni, még ü kért a zany-nyátü pèst: möginni.

Az a kocsi ugyan fő nem vösz, hiába! (hiába futsz utána).

A Feri mög ki ám a kisajlón oszt aló, vezsd è, a temető felé; [kiugrott a kisajtón és futott a temető felé].

A tanító jür eküddött előre a bótba cigarèltájé, oszt ü gyün mingyá a bót felé [és azt mondta, hogy ő is jön mindjárt a...].

Tudok én sütni, főzni, vasáni, mindönt (t. i. tudok). *Nem kö sè süróni, sè törügetni, sè sèmmit* (t. i. nem kell dolgozni).

Sè hogy jó estét, sè hogy agyonisten, csak lèült; [nem szólt egy szót sem, csak bejött és leült].

Szép asszó, akki mög tuggya böcsüni. Jó falat (annak) *aki szereti.*

E) Kombináló mondatalkotás.

E téren kevés érdekesezt mutat a nagykőrösi nyelvjárás. Itt is feltaláljuk azokat a sajátságokat, amelyek a legtöbb nyelvjárásban előfordulnak.

Az alárendelt mondat tárgya tárgynak, a határozója határozónak kerül be a főmondatba. Pl. *A zöcsédet láttam, hogy mög-verted* (láttam, hogy megverted az öcsédet). *Aszt a fészket tudom, honnem szödi ki embör fia* (tudom, hogy azt a fészket nem szedi ki senki sem). *Hozzám úgy is tudom nem szöl sènki* (úgy is tudom, hogy hozzám senki sem fog szólani). *Szögabirónak löhet hogy mögválasztanak* (lehet, hogy megválasztanak szolgabirónak).

Nem ritka eset, hogy a főmondatban kerül tárgynak az alárendelt tárgyi mellékmondat alanya. Pl: *A zöcsémet hiszöm, hogy bevészik* (hiszem, hogy az öcsémet beveszik katonának).

Lassú ingadozó beszédben találkozunk a „*mer azé hogy*“ kifejezéssel, amely „*azért mert*“ helyett áll. Pl. *Am Miskát mög-tanálták mer azé hogy é sē vót búva. A dógunkat évégesztük, mer azé hogy nincs ögyéb hátra.*

TÁJSZAVAK.*)

Abajgat, mögabajgal: megver, elrak. [Tsz. I. 1. 1.]

abállé: zsíros lé [Tsz. I. 1. 1.]

ácsingál: álldogál, [Tsz. I. 5. 1.]

akkurát: ép olyan, ugyanolyan [Tsz. I. 24. 1.]

ánti: szent; gyakori indulatos beszédben: Az *ántiját* neki!

apacsol: csuffá tesz, megszegyenit; Té-
göd ugyan jó *lëapacsót*!

árnyika: arnica tinctura.

aúnnye: csodálkozó felkiáltó szó: ejnye.

Bari: kis bárány.

bekíván: beidéz.

bidörög: csavarog.

bidörel: babrál.

bósi: bolha.

bögyög: mendegél.

bőjhölődzik: a párnát rázza és pelyhet
szór.

börhöl: leszór kiszór.

Cefetü: alaposan; *cefetü* mögverték.

ciböre: főzés közben a szilva lekvár
[Tsz. I. 226. 1.]

cocó: kis ló, csikó.

cuflla: ringy-rongy.

csapla: csapófa [Tsz. I. 268. 1.]

cseszni, megcseszni: megütni; úgy mög-
cseszlek; hogy.... [Tsz. I. 299. 1.]

csikkentyü: kátyú, szoros út, szoros helyzet.

csipödött: szaggatott tézsta.

csomiszló: a bor kisajtolására szolgáló
bunkós fa [Tsz. I. 341 1.]

csőszböggető: puska.

Dáborog: dalolgatva haza megy; haza-
dáborgott a kocsmából.

dancol: hányja, veti magát.

dëvernnyáz: tivornyáz.

dögönbögő: a képezdészek gúnyneve,
mivel az ő kórusuk énekel a halottak
felett.

dufla: dupla; *dufla* puska.

dumna: pehelytakaró.

duttyán: zsombékos, vízes járhatatlan
föld.

Étangál: elver, elrak.

ellazsnakol: elpáhol.

ékámpicsorodik: sírva fakad.

Föléröz: felébred.

főjfhődzik: bebőrul.

fötöndül: fellendül.

fuskata-bogár: katicabogár.

frastom: flastrom.

Gajcsos: löcslábú.

gudi: gyerekjáték, kisostor.

gúnyászkolódik: felruházódik [Tsz. I.
730. 1.]

güliüszömü: duzzadt szemü [V. ö. Tsz.
I. 738. 1.]

gyüszmënködik: büszkén ide-oda járkál.

Háttya: összetört szöllő.

huhog: a bagoly szava [Tsz. I. 901. 1.]

*) A nagyköroési nyelvjárás nagyszámú tájszavai közül itt csak a Tájszótárban fel nem találhatók közlöm vagy amelyek más alakban találhatók fel a nevezett szótárban; ezekre rendszeren utalok is.

hóny: hónalj.

Kácsog: a széken ülve, ezt úgy hajtogatja, hogy hol a két első, hol a két hátulsó lábán áll a szék.

kacimbál: rángat, húzgál [Tsz. I. 1002. 1.]

kalakótya: hóbortos, bolondos.

kármentő: villámhárító [Tsz. I. 1050. 1.]

kibötön: kibukkan, kisarjad; Pl: Nízd, *kibötönt* má a fű is!

kommót: kényelmes, *kommótosan* övött *krúgat*: a darú hangja.

körmös: nádpálcaütés felfordított tenyér összerakott ujjai hegyére: Pétör a zoskolába kapott egy *körmöst*.

körmös csuka: béka; ű is fogott gombostűvé egy *körmös csukát* [Tsz. I. 1214. 1.]

kujáncsos: szőröshernyó.

kupcihér: galambcsaló, galambesiszár.

Lassantapincs: lassú, lomha; olyan *lassantapincs* embör ű is.

léedősödik: a szerelmesek, ha becézik egymást, *léedősödnek*. Pl. Jaj de *léedősötté* má tő is!

lëromlik: lesoványodik.

liflangol: kószál tekereg.

linglong: lóg ide-oda; aki nem tudja, hogy viselje magát.

lipitylotty: szétterpedt, szétnyújtott.

Maca: becéző szó: édes, kedves [Tsz. I. 1375. 1.]

mángolló: kövekkel súlyosított háziszerszám fehérnemű simítására. [Tsz. I. 1396. 1.]

mángorolni: a ruhát a mángorlófán ide-oda hengergetni.

moresingós: görbe.

motolla: új jár a szája mind a *motolla* (Tsz. I. 1484. 1.)

mógtójóz: ujjával tapintja, meg van-e a tojás a tyúkban.

Nagyihú: nagy étkü.

Nyanya: anyának becéző alakja.

Nyápic: vékonyka, fejletlen; az a *nyápic* zsidó gyerekek.

nyűves: tetves.

nyámvadt: elernyed, elfonnyadt.

Okvetetlenkodik: szálkáskodik, akadémuskodik.

Pacéntál: kullog.

piaci légy: a szemtelen ember; hisz az egy *piaci légy*.

píp: a nemi vágy tréfás kifejezése

pípjé van Janinak [Tsz. II. 152. 1.]

pizsmog: babrál [Tsz. II. 165. 1.]

pityög: a pukka hangja.

polozsna: tojás, rendesen régi és zápmelyet a tyúk alá tesznek. hogy maradjon egy helyben s hogy a mellé tojjon.

pokóvár: csúf fekély.

potakukac: a cserebogárból lett földi féreg.

pörccen: az óra, mikor ütni akar; a ke-reke, amikor a fokba ütődik.

pörsög: az arcz, ha kífűtta a szél.

pörzsölés: disznót leölés után szalmával körülperzselik, leégetik a szőrét.

puntolyan: épen olyan, ugyanolyan.

putláskodik: illegeti magát.

Reköttye: füzes vesszőbokr [Tsz. II. 268. 1.]

renyhe: lusta, tétlen, naplopó.

retkös: piszkos; de *retkös* a lábad hé!

rivaszt, mögrivaszt: megijeszt megriaszt.

rivakodik: rákiált.

rivákol: sír, jajgat.

röhécsöl: nevetgél.

Satrafa: vénasszony.

sattyog: ódalog, okumlás [Tsz. II. 357. 1.]

sërtyog: pl. a sült kolbász a zsírban.

séntörög: ódalog, térfereg.

sörccen: serceg; *sörccen* a borotva.

sörccög: a zsír *sörccög*, amikor melegítik.

suttyó: füzes, zsombékos hely.

Szeszmótyál: babrál.

széllallantyyi: a csacsogó ember.

szétnyárjad: elbágyad.

szint, szintya: valaminek a felszíne pl. tejszintya.

szivitán: egyszerű.

szortyog; a pipa, ha már sok benne a nikotin [Tsz. II. 593. 1.]

szottyán : kedve *szottyán*, kedve kerekedik [Tsz. II. 595. 1.]

szotykos : túlérrett ; pl. *szotykos* a körte.

szöszmétől : babrál, piszmog [Tsz. II, 604. 1.]

Tajcsol : összoront, összedúl [Tsz. II. 633. 1.]

tarjagos : a kakas, tyúk feje [tarajos.]

tepickél : topog, tipeg.

tényi : a kutyasintér.

térhány : hanyag, lomha, rendetlen.

tődöklő : a tölcser.

tüledáló [*tüledáló*] : bő, bő ruha.

tűrűsköl : orrát fujja.

Usdi : *usdi* vezsdé, észalatt az róka.

Únnye : ejnye [felkiáltó szó.]

Vérdit : ordít.

vertyog : a kotlós tyúk.

vizetke : női ruhadarab, kabátféle, (vizitke?).

vonyigó : szénvonó.

vonyít : a kutya, ha megverik.

Zatyakol : ráz összeráz.

zsöndül : tavasszal a mező, kalász.

zuhol : elver, elnászpágol.

TÁRGYMUTATÓ.

Nagykőrös rövid története.....	3	oldal.
A nyelvjárás általános jellemzése	8	"
I. Hangtani sajátosságok	9	"
A hangok képzése	9	"
Minőségi hangváltozások	10	"
Mennyiségi hangváltozások	14	"
A hangátvetés	18	"
Szótagalkotás.....	18	"
Hangzók átváltozása mássalhangzókká és viszont	18	"
II. Alaktani sajátosságok	19	"
Szóösszetétel	19	"
Szóképzés	19	"
Szóragozás.....	22	"
III. Jelentéstani sajátosságok	27	"
Anyagi jelentéstan	27	"
Jelentésbeli eltérések egyes szavakban	27	"
Népetymologia	30	"
Szólásmódok	30	"
Közmondások	32	"
Alaki jelentéstan	32	"
IV. Mondattani sajátosságok	34	"
Egyszerű mondatok	34	"
Összetett mondatok	38	"
V. Tájszavak	42	"

